

Lezing Historie Dussen III.....	2
<i>Inleiding:</i>	<i>2</i>
<i>De eeuwige strijd tegen het water</i>	<i>2</i>
<i>De streek rond Dussen vóór de Sint Elisabethsvloed:</i>	<i>2</i>
<i>Gevolgen van de Elisabethsvloed:</i>	<i>4</i>
Mythevorming	4
Schade door vloed aangericht	5
<i>Eerste bedijkingen:</i>	<i>8</i>
Filips de Goede	8
Zoutendijk.....	9
Nieuwe winterdijk met straatweg tussen Raamsdonk en Besoyen.....	9
Mosterddijk	10
De Kornsche Dijk.....	10
Den Duyl, een bijzonder geval	11
<i>Verdere verwickelingen ná aanleg Kornsedijk</i>	<i>11</i>
Nieuwe overstromingen	12
Aan- en opwassen.....	13
De Mou(we).....	14
Buitendijkse werven.....	15
<i>Tweede fase van bedijkingen.....</i>	<i>16</i>
Vorbereidingen voor de inpoldering van Zuidhollandse polder.....	17
De werkzaamheden ten aanzien van daadwerkelijke inpoldering	19
De rol van ambachtsheer van Dussen	19
Aanbestedingen.....	20
Oude Sluis in Buitendijk.....	21
Muizenplagen	22
Bestuursperikelen.....	22
Zuidhollandse molen.....	23
<i>Latere inpolderingen (derde fase van bedijkingen)</i>	<i>24</i>
Jannezand.....	24
Inpolderen die Biesbosch (video).....	25
<i>Na de pauze.....</i>	<i>27</i>
<i>Harry de Vries, Joods dichter te Dussen.</i>	<i>27</i>
<i>Portret van vroeg twintigste eeuws Dussen.</i>	<i>29</i>
<i>Hotel De Zwaan</i>	<i>29</i>
<i>De Dorpsstraat.....</i>	<i>31</i>
<i>De Krekeldraai voorbij</i>	<i>32</i>
<i>Onderwijs in Dussen</i>	<i>33</i>
<i>Rooms-katholieke jongensschool</i>	<i>35</i>
<i>Van Honsewijck, een bestuurdersgeslacht in Dussen</i>	<i>36</i>
<i>Het verdwenen geslacht Van Kooten uit Dussen</i>	<i>41</i>
<i>Stael, een regententraditie in Dussen</i>	<i>44</i>
<i>Burgemeester Snijders.</i>	<i>47</i>
<i>Afbeeldingen.....</i>	<i>50</i>

Lezing Historie Dussen III

Inleiding:

1: Titelslide

Dames en Heren, hartelijk welkom allemaal.

Het is mij een eer en genoegen u iets te mogen vertellen over de geschiedenis van onze regio en van ons dorp. Waar gaan we het vanavond over hebben? Ik wil u deze keer graag wat meer vertellen over de voortdurende strijd tegen het water, die er in deze contreien door de eeuwen heen voortdurend gevoerd is. Vertrekpunt daarbij is de situatie direct ná de Sint Elisabethsvloed, begin vijftiende eeuw, met speciale aandacht voor de bedijking van de Zuid-Hollandse Polder in de zeventiende eeuw.

Na de pauze is er tijd ingeruimd om het een en ander te vertellen maar vooral te laten zien, van het vooroorlogse Dussen.

2: Onderwerpen

Zoals gezegd beginnen we met de voortdurende strijd tegen het water, die we laten aanvangen ná de Sint Elisabethsvloed van 1421.

Als het water zich wat heeft teruggetrokken, wordt begonnen met de eerste bedijkingen, die er uiteindelijk voor zorgden dat de bewoners in een deel van het overstroomde gebied de voeten weer droog konden houden.

In een eerdere lezing hebben we daarbij al eens specifiek ingezoomd op de aanleg van de Kornsedijk. Deze keer gaan we de voorgeschiedenis en toedracht van de aanleg van de Zuid-Hollandse - of Nieuw Dussensche Polder nader onder de loupe nemen. Ook de inpolderingen daarna worden kort aangestipt. Het kaartmateriaal dat daarbij wordt vertoond is deels beschikbaar gesteld door Walter van Dortmund uit Hank.

Na een korte koffiepauze, willen we u graag meenemen voor een digitale wandeling door het vooroorlogse Dussen, waarbij eveneens wat achtergronddetails over die tijd belicht zullen worden en andere interessante wetenswaardigheden ontvouwd. We gaan langs een deel van de Monumentenroute van Dussen, die de Gemeente Werkendam onlangs heeft uitgezet.

De wandeling doen we aan de hand van deels nieuw fotomateriaal dat beschikbaar is gesteld door familieleden van: Janus Simonis de huisschilder met artistieke aspiraties, Gerrit A. van de Pluijm de oud-directeur van de Boerenleenbank in wiens verzameling tevens behoorlijk wat foto's en ansichten van de familie van Steen (van Villa Anna Maria) werden aangetroffen. U krijgt beelden te zien uit het fotoalbum van de gezusters Willemien en Anna Eijkhout van de sigarenwinkel aan de Molenkade, van Aartjos Hak uit Meeuwen en natuurlijk van de grootste verzamelaar van Dussens fotomateriaal, Jan van Dortmund, beter bekend als Jan de Kapper.

Laten we dus maar snel van start gaan

De eeuwige strijd tegen het water

De streek rond Dussen vóór de Sint Elisabethsvloed:

3: De eeuwige strijd tegen het water

Van oud oudsher wordt het rivierengebied, waar onze regio deel van uitmaakt, door het water bedreigd. Dat is al zo vanaf het tijdstip (in de elfde eeuw) dat de eerste ontginners zich in het gebied rond Dussen vestigden, maar is ook heden ten dage nog het geval. Talrijke meer of minder grote overstromingen hebben het gebied uiteindelijk gevormd tot wat het nu is. Daarbij is de meest tot verbeelding sprekende overstroming ongetwijfeld de Sint Elisabethsvloed die op Sint Elisabethsdag in november 1421 plaatsvond. In een eerdere lezing vertelde ik u daar meer over. Vandaag richten we ons vizier op de periode erna. De periode van wederopbouw, waarin langzaam maar zeker, stukje bij beetje, stapje voor stapje, het vijandige water steeds verder werd teruggedrongen, om plaats te maken voor cultuurland. Maar, voor de beeldvorming, gaan we eerst nog even terug naar de situatie van vóór die alles verzwelgende watervloed van ruim 586 jaar geleden.

4: Kaart van het rivierengebied van vóór de Sint Elisabethsvloed

Dit is de situatie in het westelijk deel van het rivierengebied van vóór de Sint Elisabethsvloed. De kaart is afkomstig uit een schoolatlas uit 1927. Links ziet u het in die tijd alsmaar breder wordende Haringvliet waar bij Broek, in 1421, vermoedelijk de eerste inbraak heeft plaatsgevonden en waarop 'n doorbraak van de Merwededijk bij Werkendam volgde.

5: Ramaerkaart samengesteld in 1899 door Ir. J.C. Ramaer van Rijkswaterstaat

Om wat meer in te zoemen gebruiken we deze zogenaamde Ramaerkaart die in 1899 werd samengesteld door Ir. J.C. Ramaer. Hij was in dienst van Rijkswaterstaat maar deed daarnaast historisch-geografisch onderzoek in dit gebied waarvan onder meer deze mooie kaart het resultaat was. Het is zijn interpretatie van hoe het gebied er in de Middeleeuwen moet hebben uitgezien. Op de hier afgebeelde detailkaart – de oorspronkelijke kaart omvat een veel groter gebied – is Dussen centraal afgebeeld. Dit gebied werd ook wel Hoge Venen genoemd, zijnde veen op hoger gelegen stroomruggrond. Daarbij verdient vooral de streek ten westen van Dussen Munsterkerk of Munsterkerk onze aandacht. De op de kaart genoemde Voren- of Voerenzaterwairt (zo genoemd naar de door het gebied stromende rivier De Voeren, waar de naar het noorden afbuigende De Duse in uitmondde), beslaat een groot deel van wat nu de Zuid-Hollandse Polder heet. Links daarvan, tussen De Voeren en De Alm, ziet u Harredeswerde of Heeraartswaarde met Herradeskerke Dit is het bij de stormvloed verdrinken dorp waar men zich in Hank zo graag mee vereenzelvigt, hoewel deze nederzetting oorspronkelijk wat meer naar het zuidwesten lag ten opzichte van het huidige Hank of daar waar de wortels van Hank liggen, 't Sluiske en de Visserskade.

6: Afbeelding van 't Sluiske Hank

In 1421 sloeg de Elisabethsvloed toe en door de combinatie van opeenvolgende doorbraken werd de situatie zo ernstig dat de dorpen het niet langer meer aankonden.

7: De Sint Elisabethsvloed

Er moest hulp van buiten komen. De toenmalige graaf van Holland, Jan van Beieren, deed wat hij kon. Hij gaf opdrachten en sloot overeenkomsten. Het Land van Altena, dat aanvankelijk tot 1423 nog van wateroverlast verschoond bleef, mogelijk onder bescherming van de Wirixwal, een kade ten zuiden van Werkendam, fourneerde voor herstel van de bedijkingen – *uit gunst en onverplicht* – 5.000 Beierse gulden. Maar door nieuwe overstromingen in de jaren daarna - vooral die van 1424 - die de eerste dijkreparaties weer teniet deden, nam het water uiteindelijk definitief bezit van het westelijke en aanvankelijk ook het middendeel van de Grote Waard.

Gevolgen van de Elisabethsvloed:

8: Gevolgen St. Elisabethsvloed in Land van Heusden en Altena

Mythevorming

De mythevorming rond de watersnoodramp van 1421 werd in de loop der tijd steeds groter. Overdrijving was, ook toen al, de mensen niet vreemd. Ook de wijze waarop latere schilders de ramp hebben afgebeeld, is meer legendarisch dan betrouwbaar. Er zouden maar liefst 72 dorpen van de aardbodem zijn weggevaagd, waarbij ongeveer 100.000 mensen zouden zijn omgekomen. Zonder de ramp te willen bagatelliseren, geeft later onderzoek aan dat er ongeveer 2.000 slachtoffers te betreuren vielen, terwijl het aantal verdwenen dorpen en gehuchten uiteindelijk twintig bedroeg. Een geluk bij een ongeluk was dat het getroffen gebied in die tijd nog tamelijk dun bevolkt was.

9: De zuidwesthoek van de Grote Waard bleef één gróót meer (reconstructiekaart getekend in 1565)

Niettemin stond het water oorspronkelijk tot bij Drunen, Elshout en Nieuwkuijk. Na verloop van tijd trok het zich wat terug, hoewel de zuidwesthoek van de Grote Waard één-gróót-grijs meer bleef, “*waar hier en daar kerktorens en daken boven het water uitstaken, als grafmonumenten voor de omgekomenen*” schreef een Italiaanse reiziger die nog geen eeuw later met een schip over het vergane land voer. Dergelijke smeüige reisverhalen zullen de mythevorming zeker en vast versterkt hebben. De werkelijkheid was dus waarschijnlijk wat genuanceerder.

Door archeoloog Johan Hendriks - die in deze streek veel onderzoek verricht heeft - is bijvoorbeeld aangetoond dat er geen binnensee ontstond maar een waddenzee, die bij eb deels droog viel. Bij vloed stroomde het water echter weer met kracht naar binnen. Daardoor bleek die waddenzee na verloop van tijd onbewoonbaar en economisch niet rendabel, waardoor bewoners wegtrokken. De voornamelijk houten bebouwing viel ten prooi aan de natuurelementen. Wat er overbleef aan stenen bebouwing werd steeds verder gesloopt en de materialen gebruikt voor wederopbouw elders. Zo is Kasteel Dussen op een oude prent weergegeven met een gedeeltelijk afgebroken westelijke toren.

10: De opgraving van Heeraartswaarde door Archiefkring Hank

Maar vooral de vondsten bij een onderzoek van de Archiefkring Hank naar het verdwenen dorp Herradeskerke, waarbij twee meter onder het maaiveld fundamente

van elf meter lang en vier meter breed werden gevonden, en onderzoeken in de polder Gijsbert bij Nieuwendijk en in Werkendam nabij de Zandsteeg, zetten Hendriks aan het denken. Hij realiseerde zich dat alle bouwrestanten vanboven vlak waren. Volgens hem wijst dat erop dat al deze gebouwen of kastelen tot op het maaiveld zijn afgebroken door steenjutters. In de directe nabijheid werden bovendien geen puinresten aangetroffen. Hieruit trekt hij de conclusie dat het gebied nog redelijk toegankelijk bleef om de stenenbebouwing tot op het fundament na volledige af te breken.

Schade door vloed aangericht

De schade ten gevolge van de overstromingen was in het Land van Altena waarschijnlijk nog enigszins beperkt, hoewel de meningen daarover verdeeld zijn. Zo bleef er de verkaveling van vóór de vloed grotendeels gehandhaafd, wat duidt op gebruik ná de overstroming. Een ander voorbeeld betrof Almkerk. In 1436 schonken de heer en buren (zeg maar de bewoners) van Op Alm, dat meer westelijk lag, hun kerkgoederen aan de moederkerk van Almkerk, onder voorwaarde dat ze deze bij eventuele latere bedijking weer zouden terugkrijgen. In 1442 gaf de bisschop echter toestemming om de kerk van Op Alm te slopen, de opbrengst te beleggen en de renten ervan te gebruiken voor intentiemissen voor de overledenen van Op Alm.

In Dussen waren de gevolgen, naar het zich laat aanzien, veel ernstiger. Heeraartswaarde en Munsterkerk werden overspoeld, bleven ook onder water staan en werden onderdeel van de nieuw ontstane waddenzee. Muilkerk stond deels onder water. Zo ook het enige decennia daarvoor (tussen 1387-1393) totaal vernieuwde kasteel, waarbij de oorspronkelijke donjon (uit 1330) verbouwd was (door Arend II van der Dussen) tot een modern kasteel in de stijl zoals we het nu nog kennen. Het kasteel werd grotendeels verwoest, alleen de torens en keldergewelven hielden stand, al vielen die later ook ten prooi aan steenjutters. Bijna een halve eeuw bleef het kasteel een onbewoonbare ruïne. De loop van de Dusse veranderde en liep voortaan zuidelijk (achter) het kasteel langs, waar die voordien noordelijk er van stroomde, en vloeide samen met de oude Middelt waaruit de Dussensche Gantel ontstond.

De grootste schadepost viel te noteren bij ambachtsheer Arent III van der Dussen (zoon van Arent II). De Van der Dussen's waren inmiddels uitgegroeid tot een aanzienlijk en invloedrijk geslacht binnen het kringetje van Hollandse edelen. Doch Arent III zag zijn inkomsten aanzienlijk slinken en invloed tanen, door het wegvallen van de revenuen op zijn enorme landbezit omdat de landerijen onder water stonden. Hen restte niets anders dan net als de overige bewoners van Aartswaarde, Munsterkerk en Muilkerk de wijk te nemen naar droger gebied. Zo woonde latere Van der Dussen's zoals Jan van der Dussen met zijn gade Yda van Kijfhoek in Delft en verbleef Floris van der Dussen in Oyen

Tot de evacués behoorde waarschijnlijk ook leden van het regentengeslacht Van Honswijck. De oudste schriftelijke vermelding van de naam dateert onder Dussen van 1484. Dan bevestigt het stadsbestuur van Dordrecht aan Willem van Hontswijck an die Giessen dat 72 morgen land geheten die Mouwe gelegen aan de Dusse in het verleden zijn toegewezen aan het klooster van Sint-Agnes en dat hij zich hierbij dient neer te leggen of anders naar Dordrecht kan komen om zijn optreden te verklaren. Het ging

hier dus duidelijk om een geschil omtrent land dat volgens Van Hontswijck oorspronkelijk tot zijn familiebezit behoorde.

Stond deze Willem van Hontswijck op dat moment blijkbaar nog bekend als verblijvende in Giessen, waarschijnlijk dus als gevolg van de Sint Elisabethsvloed, in de familiepapieren van de ambachtsheer van Dussen Muilkerk, Jhr. W.E.J. Berg te Baarn, is een gedrukt fragment aanwezig waaruit blijkt dat in 1514 een zekere Jan Willemszoon (let op het patroniem) van Hontswijck als schepen te Dussen fungeerde. Hij bleek in 1481 te Dussen geboren en het zij nog maar eens vermeld, in die tijd, werd men slechts schepen of heemraad als men zelf op een behoorlijk landbezit kon bogen. In een oorkonde voor oprichting van een waterschapsbestuur liet Filips de Goede zelfs optekenen hoeveel morgen land heemraden ten minste in eigendom diende te hebben om een dergelijke functie te mogen bekleden. En in het reglement van de Zuidhollandsche Polder uit 1774, is een paragraaf opgenomen dat heemraden ten minste vijf morgen land in de polder in vrije eigendom moeten hebben om als zodanig te kunnen worden aangesteld.

De schade rond Dussen valt ook op te tekenen uit de rekeningen van de Utrechtse Domfabriek. Hierin werden door het bisdom de bijdragen van de parochies (tussen 1395-1569) aan de bouw van Utrechtse Dom opgetekend. De grens tussen het bisdom Utrecht en het bisdom Luik werd in die tijd gevormd door de Oude Maas. Dussen behoorde dus tot het bisdom Utrecht. Het blijkt dat de bijdragen van Arnoutsweert of Aartswaarde en Muilkerk direct na 1421 gestopt werden (Ramaer p.94). Daarentegen bleef Munsterkerk nog tot 1423 bijdragen (Ramaer p.117), hetgeen een aanwijzing is dat het gebied slechts geleidelijk aan het water werd prijsgegeven.

Van Muilkerk geven de rekeningen van de Domfabriek eerst dertig jaar later, dus ná 1450, weer enige opbrengst te zien. Werkendam volgde 16 jaar later, in 1466

Naast de ambachtsheer van Dussen ondervond ook de orde van het kartuizerklooster het Hollandse Huis bij Raamsdonksveer-Geertruidenberg veel schade, ook onder Dussen.

11: Dit is Bruno, de stichter van de Kartuizerorde. Zijn standbeeld staat op de plek van het voormalige Raamsdonksveerse kartuizerklooster.

Hun klooster lag zo'n beetje aan de monding van de Donge in de Oude Maas, pal tegenover Aartswaarde. Gesticht in 1336 en als klooster betrokken in 1341, begon de orde vanaf 1356 haar bezit in het "overmase" Aartswaarde, maar ook in Munster- en Muilkerk gestaag uit te breiden.

Zo kocht men onder andere in 1373 in Aartswaarde Land Oort of de Grote Polder, groot 24 morgen, van Arent II van der Dussen, die kennelijk geld nodig had voor de geplande verbouwing en verfraaiing van z'n kasteel, dat hij een paar jaren later zou laten uitvoeren. De vrouw van Arent van der Dussen was blijkbaar behoorlijk in haar sas met de verkoop, want zij bewilligde niet alleen de verkoop, maar deed dat "*met lachende monde ende met drooghen oogen*" (Zijlmans, p. 124) zo werd in het overdrachtsverslag opgetekend.

In Munsterkerk verwierf de orde vooral bezit in de Vorenzaterwairt (de latere Zuid-Hollandse Polder) door aankoop van de Hoek (8 morgen), Schenkelkamp (13 2/3 hond), 3 morgen land met hofstad in de Jan van Wijfliet polder, land in de Elve

Margen Weer en nog een aantal renten en cijzen die hun deels als schenkingen toevielen.

Maar ook in Muilkerk had men redelijk wat eigendommen in de vorm van land en cijzen uit bijvoorbeeld de Willem Arntshove op de Ooster Wal en de Berntse Hoeve in de Oterdijk aan het Broek (hetgeen waarschijnlijk aan de Baan geweest is). Doordat al dit land onder water kwam te staan, raakte de orde in serieuze geldnood en daar kwam nog bij dat hun klooster vrijwel geheel ingesloten was door het water. Onderbrengen van kloosterlingen naar veiliger oorden was dringend noodzakelijk doch wilde maar slecht lukken. Het lot van zijn medekartuizers greep de prior zo aan, dat hij kort daarna van verdriet stierf. Tijdens hun nachtelijke bedestonden - elke nacht van 12 tot 3 uur werd er gebrevierd - hebben de monniken vermoedelijk vurig gebeden voor een oplossing. En die kwam er gelukkig ook. Door over te schakelen op de visvangst, zelf of middels verpachting, kreeg men de financiën na verloop van tijd weer op orde.

Ook in de verder naaste omgeving van Dussen was de schade aanzienlijk. De parochiekerk van Emmickhoven ging verloren en werd nooit meer opgebouwd. De kerk van Almkerk en het slot van Altena werden zwaar gehavend. Maar ook in Genderen en Aalburg lagen jaren later nog steeds landerijen onder water.

In de Langstraat was het niet veel beter, met name in het westelijke deel. Bij Geertruidenberg was de steenweg naar het noorden, naar Dordrecht, compleet weggeslagen en de stad was aan alle kanten door water en moeras ingesloten. De Lambertuskerk van Raamsdonk bleef gespaard maar de kerken van Waspik en Capelle (die op de grens van Nederveen en Zuidewijn stond), die oorspronkelijk meer noordelijker langs de Oude Maas stonden, waren weggespoeld en de landerijen van de Waspikse kerk leverden zelfs honderd jaar later, in 1520, nog steeds niets op. De zuidelijke Maasdijk met daarop de straatweg was compleet verdwenen en daarmee tevens een groot aantal huizen.

12: Dit is een pentekening van de “gespaarde” Lambertuskerk van Raamsdonk door Constantijn Huygens jr. (zoon van dichter Constatijn Huygens) gemaakt op 24 augustus 1673 toen hij als secretaris van de Oranjes stadhouder Willem III op diens tocht door Holland en Brabant vergezelde en waarvan hij een dagboek met tekeningen bijhield.

Veel inwoners raakten totaal verarmd en zelfs edellieden en grootgrondbezitters vervielen tot de bedelstraf. Roversbenden werden gevormd en maakten de regio onveilig, hoewel de lokale overheid wel probeerde daar tegen op te treden.

13: Kaart uit midden-zestiende eeuw met daarop afgebeeld het brede Scheepsdiep onder Dussen.

Door oorlogsomstandigheden en nieuwe overstromingen stokte de herstelwerkzaamheden. De dijkgaten bij Wioldrecht en Werkendam werden alsmaar dieper en de brede zeearm Haringvliet-Hollandsdiep een feit. In het verlengde daarvan ontstond ten zuiden van Dussen een diepe en zeer brede kreek, het Scheepsdiep. Om van Dussen naar Waspik over te varen, moest men maar liefst twee kilometer roeien.

Op deze midden-zestiende eeuwse kaart zijn tevens ingetekend: doorbraken tussen Almkerk en Dussen, de vroegere loop van de Oude Maas, de doorbraak bij de Krekeldraai en de omkading van Het Laar

Eerste bedijkingen:

14: Eerste bedijkingen in het Land van Heusden en Altena (met bronvermelding)

Bronnen: Historisch-Geografisch Tijdschrift, 1990 nr. 2, Brabants Heem, 1996 nr. 3 door B.W. Braams

In de strijd die de bewoners van de Grote Waard hebben gevoerd om het water weer terug te dringen, kan men verschillende fasen onderkennen. De eerste fase was een defensieve. Door de aanleg van bedijkingen, waarbij zo mogelijk gebruik werd gemaakt van oude dijken, kaden en natuurlijke hoogten, trachtte men snel de woonplaatsen te beschermen en het land terug te winnen. De tweede fase, die geruime tijd later plaatsvond, werd gekenmerkt door meer offensieve bedijkingen. Daar waar het voorland voldoende hoog was opgeslibd, werden de gorzen eerst voorzien van zomerdijken, en daarna vaak in grotere complexen omgeven door een winterdijk, waarna bewoning weer mogelijk was. Als derde fase kan nog worden genoemd het bedwingen van de rivieren en de killen met een verdere landaanwinning. Dat waren projecten uit de negentiende en twintigste eeuw.

De eerste fase stond meestal onder leiding van de plaatselijke heren, zij het met een octrooi van de landsheer, die er voor zorgde dat er meteen een dijkgraaf werd benoemd. Er zijn aanwijzingen dat de aan te leggen dijken werden verhoefslaagd, dat wil zeggen dat zij werden verdeeld in stukken die door de belanghebbenden zelf op hoogte moesten worden gebracht. Als de eigenaar zich niet meldde, raakte hij zijn land kwijt aan de heer. Deze nam het stuk dijk over dat op dit land verhoefslaagd was. Eventueel trad hierbij een vermogend man op. Wie aan zijn verplichtingen had voldaan, had zijn land “bedijkt” en had het daarmee als het ware teruggekocht. De heer, of eventueel de dijkgraaf dan wel een kapitaalkrachtige persoon, kwam in het bezit van onbeheerde stukken land; dat heette “naar dijkkracht opwinnen”.

Filips de Goede

15: Filips de Goede

Staatkundig gezien begint ná 1421 het tijdperk van de Bourgondische hertogen. Zowel Filips de Goede als zijn zoon Karel de Stoute hebben in waterstaatkundig opzicht hun steentje bijgedragen, ook voor onze regio. Dankzij krachtig centraliserend beleid, werd een einde gemaakt aan eigenmachtig optreden van de locale leenheren. Bij gelegenheid van een bezoek aan Dordrecht in 1425 vaardigde Filips de Goede een charter uit waarin werd opgetekend “*dat de Grote Waard al een wijl tijts drijvende is*”. De hertog sprak echter de hoop uit dat het verdronken land herdijkt zou kunnen worden

Zoutendijk

Profetische woorden want ondertussen waren in het oostelijke en wat hoger gelegen deel, in het Land van Heusden, reeds allerlei bedijkingsactiviteiten op kleine schaal ontplooid om het zeewater te keren. Daarvan getuigden kleine stukken dijk van lokale betekenis. (zoals de Burchtdijk, direct ten westen van Heusden. Bij Aalburg en Heesbeen zijn mogelijk oude achterdijken en zijdewenden op hoogte gebracht, zoals de Cattendijk tussen Aalburg en Heesbeen, en de Zeedam tussen Heesbeen en Doeveren. Duidelijk is ook, dat men waar nodig gebruik maakte van de veel oudere noordelijke dijk van de Oude Maas, die dateerde van vóór de afsluiting bij Hedikhuizen in circa 1273 (Henderikx, 1977, p. 415).

In een oorkonde van Filips de Goede uit 1434 is sprake van een zogenaamde Zoutendijk (de naam is veelzeggend: het betrof een waterkering tegen zout water). De oorkonde is met andere relevante stukken gepubliceerd door Van Oudenhoven (in 1794). Het blijkt te gaan om een dijktracé dat tussen 1432 en 1435 werd aangelegd van Andel tot Drunen, en waarbij onder Doeveren de Oude Maas werd afgesloten onder aanleg van een afwateringssluus.

16: De Genderensedijk met molen

De Genderensedijk onder Genderen - hier op de foto met molen - is nog een relict van deze oorspronkelijke Zoutendijk.

De oorkonde van Filips de Goede van 1434 hield onder meer in, de opdracht aan de kastelein-drost van Heusden om een college van dijkgraaf en heemraden in te stellen voor de Zoutendijk. Het ging de hertog dus niet louter om de aanleg van een dijk, maar vooral ook om een goede organisatie voor het beheer er van. In die tijd was ridder Dirk van der Merwede bewaarder van het slot en drost van het Land van Heusden.

Nieuwe winterdijk met straatweg tussen Raamsdonk en Besoyen

Ook ten zuiden van de Oude Maas begonnen herstelwerkzaamheden op gang te komen. In 1442 werd door de stedelijke regering van Dordrecht bevolen een nieuwe straatweg aan te leggen tussen Raamsdonk en Besoyen die tevens als zeekerende dijk dienst ging doen. Het betrof de Winterdijk die later via Waalwijk werd doorgetrokken tot aan Elshout. Door de gedeputeerden van Dordt en Geertruidenberg werd in samenspraak met Dirk van de Merwede, baljuw van Zuid-Holland, besloten deze dijk meer naar het zuiden aan te leggen. De realisatie verliep echter uiterst moeizaam. Pas in 1465 werd deze voltooid.

17: Hier een overzichtskaart van de eerste bedijkingen in Het Land van Heusden en Altena

A: dijk van de Heusdense- of Nieuwe Maas, 12de - begin 13de eeuw; B: Zoutendijk - Genderensedijk - Elshoutse dijk, 1432-1435; C: Drongelse Zeedijk - Mosterddijk, ca. 1450; D: Achterdijk en Rietdijk van Op-Andel, 1432-1450; E: Rietdijk van Neer-Andel en Giessen; F: Oudendijk van Woudrichem; G: Rijswijkse dijkje; H: Merwededijk - Werkense dijk - Kornse dijk - Oude Maasdijk, tracé van 1461.
Basis: Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden.

Mosterddijk

Met de aanleg van de Zoutendijk (B) bleef het meest westelijke deel van het Land van Heusden nog onbeschermd tegen het zeewater. Daarvoor was de aanleg van de Mosterddijk (C) noodzakelijk. (Mosterddijk: (van musterd of mutsaard, takkenbossen die in de dijk verwerkt werden ter versteviging). Bestuurlijk bestond dit deel van het Land van Heusden in de kern uit de hoge heerlijkheid van Eethen en Meeuwen. Het geslacht Van Drongelen, een zijtak van het geslacht van de heren van Heusden, had hier vele jaren de scepter gevoerd. In 1434 kocht evenwel Dirk van der Merwede de hoge heerlijkheid, terwijl hij in dat jaar ook de lage heerlijkheid van Hagoort (een Brabants leen) van Arent III van der Dussen verwierf, die hier waarschijnlijk afstand van deed omdat zijn reguliere inkomsten uit z'n landerijen zo waren teruggelopen. De algemene situatie in deze dorpen was op dat moment vermoedelijk vrij slecht. Gebouwen en gronden hadden veel geleden van de overstromingen. Uit schriftelijke bronnen blijkt dat in 1450 deze dorpen werden bedijkt. Die bronnen spreken over de "Nieuwe dijk", een ongelukkig gekozen naam die reeds in 1461 niet meer bruikbaar was.

Na de aanleg van de Mosterddijk was het volledige Land van Heusden beschermd tegen het zeewater, maar deze boodt geen bescherming aan het Land van Altena. In Op- en Neer Andel en Giessen werd op initiatief van en door de lokale bewoners aan de zuidzijde de Achterdijk (D) hersteld en aan de westzijde de Rietdijk (E) opgeworpen die werd doorgetrokken tot aan de Alm. In 1440 werd door Woerkummers de Merwededijk (H) hersteld en een ringdijk, de Oudendijk (F), aangelegd die aansloot op het Rijswijks Dijkje (G). Het bleven echter lokale initiatieven ingegeven door plaatselijke belangen.

In Dussen Muilkerk begon de toestand zich ondertussen ook een beetje te herstellen. Dat mag worden opgemaakt uit het feit dat vanaf 1450 de parochie Muilkerk, zij het bescheiden, weer begon bij te dragen aan de Domfabriek van het Utrechtse bisdom. Floris van der Dussen, de rechtmatige eigenaar van het kasteel, achtte het in 1455 raadzaam om zich als inwoner van Oijen tot de schepenen van 's-Hertogenbosch te wenden om zijn aanspraken op het kasteel met de bijbehorende landerijen opnieuw te laten bevestigen. Een duidelijke aanwijzing dat er op het gebied van landterugwinning iets stond te gaan gebeuren.

De Kornsche Dijk

Dat bleek te kloppen want in 1461 werd door Filips de Goede een oorkonde opgesteld, het "Principale Handvest" genoemd, voor een meer centrale aanpak om het gehele gebied, inclusief Dussen, voor het water te vrijwaren. Dit diende te geschieden door de aanleg van de Kornsedijk. Dit Handvest werd gevolgd door een oorkonde, in 1465 toen de dijk inmiddels gereed gekomen was, met daarin opgenomen de bepalingen voor de aanleg en het onderhoud van een dijk vanaf Woudrichem via Werkendam naar Dussen en te Meeuwen aansluitend op de Noordelijke Maasdijk.

Met deze twee oorkondes volgde hij dus exact dezelfde procedure als voor de aanleg van de Zoutendijk. Een eerste charter voor de daadwerkelijke aanleg. Een tweede charter waarin de organisatie van beheer en onderhoud werd omschreven en vastgelegd.

Omdat in een vorige lezing de aanleg van de Kornsedijk uitgebreid aan de orde geweest is, gaan we daar nu niet verder op in. Als U dat nog eens wilt teruglezen kunt u mijn website raadplegen.

Den Duyl, een bijzonder geval

18: Den Duyl met de Noordeveldse molen

Den Duyl was in dit geheel een bijzonder geval. Het was een komgebied bestaande uit zware klei op veen. Het maaiveld daalde er tot 0,8 m onder NAP, dat was 1,5 m lager dan de stroomruggen ten noorden en ten zuiden er van. De aanleg van de Kornsedijk in 1461 sloot enkele stroomgaten af, waaronder het Wielensteinse gat en het Doornse gat ten noorden van Almkerk. Ook bij Dussen moet een stroomgat hebben gelegen. Het stroomgat bij Dussen blijkt uit de aanwezigheid van getij-afzettingen. Uit de begrenzing van deze afzetting tegen de Mosterddijk van 1450 blijkt dat de vloedstroom vanuit het Hollands Diep hier pas ná 1450 was doorgedrongen en dus niet lang kan hebben gefunctioneerd. In 1461 werd immers de Kornsedijk aangelegd en de stroomgaten afgesloten.

We constateerden eerder al dat Almkerk in deze periode bewoond was. Dat zal ook het geval geweest zijn met de dorpen aan de oost- en zuidzijde van den Duyl, zoals Andel, Eethen en Meeuwen, mogelijk zelfs met Babylonienbroek, waar de oude boerderijen op flinke terpen staan. Het diepe middendeel van de kom moet echter permanent onder water hebben gestaan. De naam Den Duyl, en toponiemen als Bieskade en Bieskamp wijzen op een opgaande begroeiing met moerasplanten.

De overgang van het stroomgat tussen Almkerk en Dussen (ze lagen noordelijker) voorkwam dat Den Duyl zich tot een binnensee ontwikkelde die een nieuwe bedreiging kon gaan vormen voor de omliggende dorpen. Het bleef echter wel een uitgestrekte laagte, die niet als een volwaardig landbouwgebied kon worden gezien. Men oogstte er wat hooi en liet er jonge runderen en paarden grazen.

De biesen en lisdodden maakten later plaats voor eendenkooien. In de loop der tijd moeten er wel zo'n twintig eendenkooien zijn aangelegd. Die werden dan enige tijd geëxploiteerd en vervolgens weer verlaten. De sporen daarvan zijn op oudere kaarten nog terug te vinden.

19: Afgravingswerkzaamheden in Den Duyl van start

Voor vogels was Den Duyl destijds een eldorado, voor mensen een onherbergzaam oord. Het lijkt erop dat de geschiedenis zich gaat herhalen, gezien de onlangs van start gegane afgravingen in Den Duyl.

Verdere verwickelingen ná aanleg Kornsedijk

20: Verdere verwickelingen ná aanleg van de Kornsedijk in 1461

Na oplevering van de Kornsche Dijk, de naam is afgeleid van De Koorn zoals het gebied tussen Den Doorn en De Dusse genoemd werd, bood deze Muilkerk en een klein gedeelte van Munsterkerk ($\pm 10\%$) voortaan bescherming tegen het buitenwater.

De nieuwe dijk betekende echter ook een ideale vestigingsplaats en was het startsein voor de vorming van nieuwe buurtschappen. Eerst nog binnendijks, maar naarmate het buitenwater verder werd teruggedrongen, allengs ook buitendijks. Opvallend daarbij was de ontwikkeling van de bebouwing rond de in de Kornsedijk aanwezige sluizen zoals in Almkerk en aan de Korn en bij de Sluis van Munsterkerk, die na de bestuurlijke samenvoeging van Munsterkerk en Muilkerk (in 1820) tot Dussen uitgroeide tot de nieuwe kern van het dorp.

21: Kaart uit 1550 van het deels ondergelopen gebied met nieuwe aanwassen (kaart is in zuid-noord optiek getekend)

Overigens stond er nog steeds flink water in deze contreien. Dit is een van de oudste kaarten van het gebied rond Dussen. Het is een kaart uit 1550 uit de bekende Hingman-collectie in het Nationaal Archief in Den Haag. De maker er van is niet bekend. Hij geeft niet alleen een goed beeld van het opgedrongen water, maar ook van de dan reeds buitendijks droogvallende plekken onder Dussen en Almkerk, beter gezegd in Veenvloed zoals het ondergelopen deel van de verdronken waard onder Dussen na de overstromingen ook wel werd aangeduid.

De aanwassen zijn reeds met naam aangeduid. De contouren van het Groot (onder) en Cleijn (boven) Laer zijn zichtbaar, maar of dat deze dan al omkaad zijn daarvan ben ik niet zeker. Op de originele kaart is ook te zien dat de Voorste Hoek zich buitendijks langs de Dusse voortzet als Oude Straet maar daarbij ook binnendijks als Oude Straet wordt omschreven. De binnendijkse weg op andere oever van de Dusse (Achterste Hoek of Muilkerk) staat eveneens op deze kaart ingetekend maar wordt midden zestiende eeuw De Lange Straet genoemd. Op een latere kaart, uit 1665, wordt bij de buitendijkse Dusse geschreven “oock genaemt hillekens gat”, wat er op duidt dat het Hillekens Gat min of meer de oude loop van de Dusse volgde van vóór de Sint Elisabethsvloed.

Nieuwe overstromingen

Men waande zich veilig achter de nieuwe en hoge dijk, maar die geborgenheid bleek slechts betrekkelijk. In 1509 sloeg het water een sluis weg in de Maasdijk bij Drongelen. Sluizen waren altijd een zwakke plek in de strijd tegen het water. Door geldgebrek was de sluis in Drongelen vijf jaar later nog steeds niet hersteld. In dat jaar, 1514 werd ook een bres geslagen in de dijk bij Dussen.

22: Kaart van aanwassen uit 1550 waar de inbraak bij de Krekeldraai al is weergegeven

Het is niet bekend waar, maar het is niet onaannemelijk dat deze doorbraak heeft plaatsgevonden ter hoogte van wat nu de Krekeldraai wordt genoemd. Op oude kaarten uit de eerste helft van de zestiende eeuw wordt de inbraak door de dijk al weergegeven. In ieder geval betekende het veel overlast voor de bewoners.

Op 1 november 1570 braken de dijken door tussen Dussen en Heusden, waardoor het land weer onderliep. Het betrof de Allerheiligenvloed die in ons hele land maar liefst 25.000 slachtoffers eiste. Een jaar later, in 1571, werd een groot wiel geslagen in de

dijk bij Almkerk. De schade was enorm en veel inwoners moesten huis en haard verlaten.

De overstromingen bleven elkaar in hoog tempo opvolgen. Met korte tussenpozen kreeg men met maar liefst zeven overstromingen te maken. Deze werden veroorzaakt door een combinatie van westerstorm en (storm)vloed die het zeewater via het Hollandsdiep in het Scheepdiep en de Oude Maas opstuwde. Dijkdoorbraken bij Dussen en Drongelen waren daarvan het gevolg. (Bron: Macht van het water, C.de Gast)

Daarnaast vormde de Maas, als regenrivier, door het sterk wisselende wateraanbod een latent gevaar voor haar omgeving. Talrijk waren dan ook de doorbraken bij Hedikhuizen langs het Oude Maasje en langs de Nieuwe Maas naar Woudrichem. Ook gedurende de beginfase van de 80-jarige oorlog (1568-1648) werd men regelmatig getroffen door wateroverlast, al dan niet door moedwillige inundaties. Zo was er een overstroming in 1579 die Dussen dusdanig trof dat er bij de Staten van Holland en West-Friesland kwijtschelding van belasting op algemene middelen werd verzocht.

En ook in 1607 werd kwijtschelding van achterstallige verponding verkregen vanwege schade geleden door overstroming. In 1610 was er een dijkdoorbraak bij Hedikhuizen die wederom grote schade toebracht; ook in Dussen. Samen met Eethen diende het dorpsbestuur een rekest in om belastingonthefing te krijgen. De nood was hoog en als tegemoetkoming kreeg men een deel van de pacht op de bieraccijns kwijtgescholden.

Naast problemen door het water, kampte men met het oorlogsgeweld van de tachtigjarige oorlog (1568-1648). Zo lieten muitende Spaanse troepen in 1573 het gehele Oudland van Altena en ook Dussen moedwillig onder water lopen zodat de loyaal gebleven legereenheid van Nicolaas en Harold Basta in het bezette Kasteel van Dussen eillings de aftocht diende te blazen. (En in een Resolutie van de Staten van Holland uit 1594 werd door een inwoner van Dussen 250 gulden schadevergoeding gevraagd omdat soldaten zijn woning hadden afgebrand; hij kreeg uiteindelijk 100 gulden uitgekeerd. (Bron A.Th. van Deursen, Mensen van klein vermogen)

Aan- en opwassen

23: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met aanwassen

Toch waren er ook positieve ontwikkelingen. Op deze en voorgaande kaarten is goed te zien dat door gunstige omstandigheden voor sedimentatie, na verloop van tijd buitendijks de Kornsedijk vruchtbare aan- en opwassen ontstonden, die al snel in gebruik genomen werden. In eerste instantie om er de lucratieve riet- en griendcultuur uit te oefenen, later, door het steeds verder opslibben, deze gebieden één voor één in te polderen en verder als bouw- of weiland in cultuur te brengen.

De archipel van nieuwe polders en poldertjes leidde echter tot problemen over de eigendomsrechten. De langzaam boven water komende platen bleken exploitabel, evenals de visrijke wateren daaromheen. In een aantal gevallen ging men over tot het reconstrueren van eigendomsgrenzen zoals deze liepen vóór de overstroming van 1421. Zo werd de oorspronkelijke Oude Maasbedding aangeduid met bolbakens (afgezonken molenstenen met daarop een baken). Een mooi voorbeeld daarvan is de

Steen van Cloosteroord, die werd afgezonken op de plek waar vóór de Sint Elisabethsvloed de Donge in de Maas stroomde.

Voor gebiedsdelen waar de oude eigendomsrechten niet meer zo eenduidig konden worden vastgesteld, gold de regel dat aanwassen toevielen aan de eigenaren die hun gronden op deze wijze zagen aangroeien, terwijl opwassen die midden in het water ontstonden als het ware in het “niemandslaan”, in eigendom werden genomen door de gewestelijke overheid (Holland). Waar geen eigenaren hun rechten konden bewijzen, trad de overheid in hun plaats.

Die rechten waren overigens omstreden, maar de meeste voormalige eigenaren lieten het erbij. Het was zo moeilijk de grenzen tussen de verschillende goederen op te zoeken en terug te vinden, dat *“veelen buyten twyfel de lust ende meest alleen de maght heeft ontbrooken, om naer die goederen en landen, dewelcke sy aldaer moghten hebben gehadt om te zien”* zo valt te lezen in de stukken van een proces uit begin zeventiende eeuw tussen de ambachtsheer van Dussen en de procureur-generaal van Holland. Toch zijn er ook voorbeelden, waarin wel opgekomen werd voor de eigendomsrechten. Vooral toen de aanwassen droog begonnen te vallen.

Konden nazaten van vroegere eigenaren veelal hun rechten niet meer hard maken, sommige kerkelijke instellingen met een goed archief lukte dat wel. Na lang procederen slaagde bijvoorbeeld het kartuizerklooster te Raamsdonk er in om in 1561 weer in het bezit gesteld te worden van zijn landerijen ten westen van Emmikhoven. De ambtenaren van de heerlijkheid Altena hadden deze gorzen al in gebruik genomen, mogelijk voor de jacht of de visserij. Ook de rentmeester van de abdij van Oostbroek bij De Bilt kon in de zeventiende eeuw zijn bezomerdijkte gronden weer verpachten. Maar ook onder Dussen waren er “strijdpunten”

De Mou(we)

Zo lag er aan de oevers van het riviertje De Duse een gebied aangeduid als De Mouwe ter grootte van 72 morgen. In het zeventiende eeuws Nederlands heeft Mouw de betekenis van melktobbe of trog. De naamgeving van het gebied zal meer dan waarschijnlijk zijn oorsprong gevonden hebben in de vorm ervan, dat overigens uit meerdere percelen bestond, zowel binnen- als buitendijks (32 morgen) de Kornsedijk. Op 26 augustus 1484 werd door het stadsbestuur van Dordrecht bevestigd aan *Willem van Hontswijck an die Giessen, Claes Heijnrixz. en Jan Jacopsz. dat de 72 morgen land geheten die Mouwe gelegen aan de Dussen* in het verleden zijn toegewezen aan het klooster van Sint-Agnes en dat zij zich hierbij dienen neer te leggen of dat zij anders naar Dordrecht kunnen komen om hun optreden te verklaren.

Op 22 januari 1485 deed Willem dat, doch in de onderhandse akte die opgemaakt werd verklaart hij zich onderworpen te hebben aan een uitspraak van de prior van Eemstein en van Egghert Florisz. en af te zien van alle rechten op 71/2 morgen land geheten die Mouwe gelegen in Voerensaterwaard tussen het land van Jan die Vette en het land van Jacob Buusz.

Niettemin bleef het geëntel bleef voortduren. In een akte van 5 januari 1539 verklaren het klooster van Sint-Agnes aan de ene zijde en Goedtschalck Petersz. mede namens zijn vrouw en haar twee zusters, allen dochters van Jan Huijgesz., aan de andere zijde, na bemiddeling van Jan van Drenckwaert en Nicolaes Bertholomei, respectievelijk

schout en pensionaris van Dordrecht, Aert Pietersz., Potter Louisz. en Aert Willemsz., allen wonende aan de Dussen, hun geschil als volgt te hebben bijgelegd: drie stukken land aan de Dusse komen toe aan de eerstgenoemde partij (Sint-Agnes), het vierde stuk land komt toe aan de laatstgenoemde partij (de dochters van Jan Huijgesz).

In 1557 verpachtte het klooster van Sint-Agnes de circa 32 morgen buitendijks land geheten die Mou gelegen aan de Dusse voor een periode van twaalf jaar ingaande 22 februari 1557 aan Roeloff Evertsz., Adriaen Artsz. en Jasper Artsz. De pachtovereenkomst werd tien jaar later, in 1567, opnieuw voor 12 jaar verlengd.

Buitendijkse werven

Maar ook andere buitendijkse werven vormden een voortdurende twistbron. In een akte van 29 juli 1634 van de Grafelijkheidsrekenkamer, opgemaakt om het door de Graaf van Holland betwiste eigendomsrecht van de buitendijkse aanwassen van Munsterkerk meer kracht bij te zetten, verklaren schout en heemraden van Dussen Munsterkerk: Johan (Adriaens) Stael, Schout aende Dussen Munsterkerk, alsmede Adriaan Peeterssen Leegganger, Gerrit Janssen Lensvelt, Corst Govartsen, Adriaen Janssen vanden Heuvel ende Jan Janssen Roubos, Heemraden vander Dussen Munsterkerk, dat de buitendijkse werven: *“focxwerff, peerboom huijs ende Langen werff, (Huiswerff) Wijtfliet, Stakenbergh, Roode Camer, rietwerff, Brasser, Corn ende nogh een stuk lants van outs genaemt Leendert Adriaenssen pijpkens nu den boerenverdriet”*, dat gedurende meer dan 50 jaren ja zelfs zo lang als zij zich konden herinneren, *“wordt er op deze landen geweid en gehooid en worden lasten afgedragen aan Munsterkerk. Ook verscheidene daar tussen gelegen - zowel hoge als lage landen - dienen daaronder te worden beschouwd”*. Bovendien hadden zij uit overlevering dat op het buitendijkse weiland thans genaamd het Kerkckhoff, de kerk van Munsterkerk gestaan heeft.

In een andere verklaring, eveneens uit 1634, werd een en ander nog maar eens bevestigd door een aantal inmiddels van respectabele leeftijd zijnde ingezetenen. De 67-jarige schepen Adriaan Jacobs van Meeuwen, die tussen de 40 en 50 jaar in Dussen gewoond heeft, verklaart onder ede dat de werven altijd onder Dussen geressorteed hebben en hij kan het weten omdat hij *“op eenige vande voornoemde werven in sijne jonge tijt wel heeft weesen hooijen”*.

voorders certificeren wij als nogh waeragtigh te weesen, dat het thierendendeel van de landerijen van de Dussen munsterkerk niet en sijn gelegen binnen den voorn: vloij offte zeedijck maer buijtendijcks ende dat de landen binnen den dijk int geheel verpagt werden in verre naer soo van niet en soudn connen opbrengen als den dorpe vander Dussen munsterkerk tot betalinge vande voorn: lasten ten wedsijden moeten voldoen, (van de binnendijkse pachtopbrengst kan Munsterkerk zijn overheidslasten niet voldoen, deze worden juist voor een belangrijk deel gefinancierd uit de buitendijkse tiendenopbrengst)

wijders verklaren wij Deponenten als nogh noijt verstaen off gehoort te hebben soo lang men contributie heeft gegeven off is altijd aende soldaten van sijne conincklijcke ma van Spagnien die beijde garnisoenen vande staeten van Holland souden sijn opde

voorn buiten landen onder Dussen voorn: gevangen geweest anders als goet quartier aengedaen ende met hun behoerlijck rantsoen laten volstaen gelijk ook reuproevelijck hebben gedaen die van sijn Co:ma: uijtgesondert dat omtrent tusschen de twee offte drie maenden inbegrepen enden precisen tijd die vanden garnisoenen van Breda souden hebben gevanckelijcken gekregen op seekere plaetse genaemt het water vande Corn, ontrent den Bregten Steeck resorterende onder voort heerlijkheid vander Dussen gevanckelijcken genomen twee soldaten off boodgesellen sijnde: Soo men verstond in dienst vande gemelte heeren Staeten ende deselve apparentelijck door quade onderrigtinge doen rantsonneeren als off sij op onvrije plaetse waeren gekregen geweest,

wijders certificeren wij als nogh dat allsulcke mde veertigh beesten als bij die vanden garnisoene van Breda hebben (soo men verstaet) over seven off agt dagen geleden binnen Breda gebragt sijn gehaelt opt voorn: Land genaemt den Boerenverdriet resorterende onder de vrn; heerel: van munsterkerk ende met deselve als voorn: is in alle lasten van contributien en de andere contribuieren gelijkmen des noods sijndenaerder sonde connen blijcken bij de huijreedullen ende hoffboecken deser Heerlijkheid,

Tweede fase van bedijkingen

De voorbeelden waren tekenend voor de tweede fase van de landterugwinning, die van het bedijken van de aanwassen of gorzen. Inmiddels waren er dan wel een of meer eeuwen voorbij gegaan. De graanproductie bleef op dat moment ver achter bij de sterke toename van de bevolkingsgroei in het Hollandse deel van de kersverse Republiek der Verenigde Nederlanden, waartoe ook Dussen behoorde. Zodoende moest veel graan geïmporteerd worden uit het Oostzeegebied. Daarnaast gingen boeren zich toeleggen op de teelt van andere gewassen zoals vlas, hop en vooral lijnzaad, gewassen die konden dienen als grondstoffen voor de belangrijkste in opkomst zijnde industrieën. Door dit alles stegen de prijzen voor landbouwproducten en dus ook van landbouwgrond, hetgeen een belangrijke stimulans was voor de grootscheepse inpolderingen van de zeventiende eeuw. De waardevermeerdering maakte bouw- en weiland tot een aantrekkelijk beleggingsobject en bracht het dus in handen van hen die het meeste te beleggen hadden. De boeren werden zodoende pachters in plaats van eigenaren. In onze contreien speelden de rentmeesters van de heren van Breda en de graven van Holland een grote rol bij de definitieve bedijking van de gorzen die inmiddels voldoende hoog waren opgeslibd.

Een van de eerste buitendijks omkadingen was De Laer, deel uitmakend van de oorspronkelijke Dussense stroomrug en gelegen tegenover de aansluiting van de Voorste en de Achterste Hoek op de Kornsedijk, ter hoogte van thans de boerderij van Jos Verhoeven. Dit poldertje van slechts 50 ha. (1.000 x 500 m) was de primaire aanzet tot verdere terugwinning van voornamelijk Munsterkerk's gebied. Wanneer de omkading precies heeft plaatsgevonden is niet bekend, maar dat zal vermoedelijk begin zestiende eeuw geweest zijn.

In de zestiende eeuw behoort het Groot en Klein Laar toe aan Anna Bischoep die het van haar grootvader (van moederskant) Wilhelm Willems van Houwelinghe geërfd had. Haar eigendom in beide poldertjes omvatte op dat moment een oppervlakte van zo'n

veertig morgen. In 1589 werd het goed overgedaan aan Herman van Deventer en Dirk Goderts uit Den Bosch, waarmee het - de algemene trend volgend - in bezit kwam van de stedelijke elite.

In die tijd werd ook de Vervoornepolder aan de dijk tussen Sleeuwijk en Werkendam bedijkt. In de decennia die volgden breidde de landaanwinning zich gestaag verder uit. Zo was Pieter Dirckzn Both in 1628 aannemer van een zomerdijk te Dussen, vermoedelijk in de zich steeds verder vormde Zuidhollandsche Polder. Aan de oostzijde en de zuidzijde van de Biesbosch werden in de periode 1640-1650 namelijk meerdere nieuwe poldereenheden gevormd: het Nieuw Land van Altena, de Zuid-Hollandse polder, maar ook de Emiliapolder tussen Geertruidenberg en Zwaluwe. Deze jonge polders stonden lang bekend om hun vruchtbaarheid. Doorgaans was de klei niet te zwaar en het humusgehalte hoog, waardoor de grond zich zeer goed leende voor de akkerbouw.

In het estuarium van het Scheepdiep en de Oude Maas ten zuiden Rommegatsedijk en ten noorden van de Winterdijk of Langstraatse Bandijk bestond een geheel andere situatie. Deze buitenpolders liepen bij stormvloed nog regelmatig onder water. Ook onder rustige omstandigheden waren eb en vloed tot bij Drongelen en Waalwijk merkbaar. Bij stormvloed kon het er flink spoken; de vele wielen vormen daarvan de stille getuigen.

's Winters werd er slib en organisch materiaal afgezet, maar 's zomers konden de buitenpolders gebruikt worden als hooiland. Hooi werd in de dorpen van de westelijke Langstraat een belangrijk handelsartikel. Het was van een zeer goede kwaliteit, waarschijnlijk door een evenwichtige minerale samenstelling; het werd zelfs voor een deel geëxporteerd.

Men kan dus zeggen dat de gronden die een of meer eeuwen aan de zee waren prijs gegeven, er door de afzetting van een pakket estuariumklei doorgaans in kwaliteit flink op vooruit waren gegaan. Voordien waren deze gronden voor een groot deel uitgeveende gronden geweest en veengronden met een dun kleidek, die voor de landbouw beperkte mogelijkheden boden. Nu waren zij zogezegd “verjongd”. Winst uit verlies dus.

Dat was veel minder het geval bij de gronden die in de vijftiende eeuw snel na de ramp waren herdijkt, maar daar was de bescherming van de nederzettingen dan ook de hoogste prioriteit geweest

Voorbereidingen voor de inpoldering van Zuid-Hollandse polder

24: De bedijking van de Nieuw Dussensche – of Zuidhollandsche polder

Ter voorbereiding op de bedijking van de Zuidhollandsche Polder werd het gebied inclusief de Buijten Gijsbert en geheel Boerenverdriet eerst zorgvuldig opgemeten en in kaart gebracht. In opdracht van de Staten van Holland en Westfriesland en onder directie van de Edele Heeren: van Heeswijck – zijnde Matthijs van Asperen, Hendrick van Nispen – de baljuw in het gebied - en Johan van Wevelinckhoven (waarschijnlijk uit Gorinchem), die alle drie als grondeigenaar ook belanghebbende waren, werden de landmeters Joris de Roij en Matheus van Nispen in de zomer van 1669 aan het werk

gezet. Behalve de oppervlakte, ligging en hoogte, werd ook de kwaliteit van de percelen geïnventariseerd en de eigendomsrechten beschreven. Tevens werden twee bedijkingsvoorstellen met de daarbij behorende afwateringsplannen gepresenteerd.

25: De kaart zoals deze in 1669 werd opgemaakt (bewerking Paul Seesink)

Uit hun opmetingen blijkt dat van de totale polder - dus inclusief Buijten Gijsbert en geheel Boerenverdriet - 1.034 morgen in het bezit was van de Domeinen (van de Staten van Holland en Westfriesland) en dat behalve De Laer nog eens 272 morgen in handen was van zogenaamde particuliere eigenaars.

Zo waren het Boerenverdriet, zowel binnen als buiten de ka, en de Buijten Gijsbert volledig van de Grafelijkheid. Dat gold ook voor de Langenwerff en de Grooten Peerenboom, binnen de ka en inclusief den aanwas. Meer naar Dussen toe had de Grafelijkheid land tussen de Nieuwe Steeg en de Scheijsloot met o.m. van oost naar west: Goeijpoort, Rijckxkensweer, Clooster Eemstein en Foexwerff. En aan de noordkant van de Nieuwe Steeg, een groot deel van Hoeckxens, de Kleine Peerenboom en het Verckensjacht en meer westelijk 't Rietwerff, Stakenburgh met den aanwas, het Jan Reijersevelt en de Canissenhoek tegen het Boerenverdriet aan.

In 1628 was Pieter Dirckszn Both aannemer van een Somerdijck te Dussen

Tot particulier eigendom behoorde de landerijen van: De edele Heer van Dussen (Maerten Jacot Van Axele) - 60 morgen, de Heer Johan van Wevelinckhoven - 43m, De hooch edele Heer van Heeswijk (Matthijs van Asperen)- 30 m en de edele Heer Mr. Hendrick van Nispen, Baljuw van de Grafelijkheid met 4 morgen. Daarmee vertegenwoordigden zij meer dan 1/3de deel van het particuliere eigendom buiten De Laer. Daarnaast hadden ook de edele Heren Nicolaes Vivien met de Stevenshoeck, Johan ten Hage, Berendrecht en Vaseesolijck bezittingen in de nieuwe polder.

De Heer van Dussen mocht onder meer de Brechtenmergen van ruim 46 morgen, gelegen weerszijden de Calversteeg tussen de Cornsche Gantel en het Hillekensgat (dus in feite aan de oever van de oude Dusse), tot zijn bezit rekenen. Maar ook de percelen Kerckelant en 't Kerckhof behoorden hem toe. Andere aansprekende perceelsnamen waren: Het Nonnegoet, 18 morgen van het H.Geesthuis uit Dordrecht tussen de Calversteeg en de Cornsche Gantel, Raemsdonxweer, 12 morgen in het Verckensjacht aan weerszijden van de Bressersteeg/Camersteeg die het verlengstuk vormde van de Oude Straet, de Langen Camp, 12 morgen van Lambert Willem Gielen c.s. een smal lang perceel dat zich uitstrekte vanaf de Nieuwe Steeg tot aan de Middelt, Dordtsehoef tussen de oude Dussen en de Middelt, Berkenhoeck in het Staexken tussen Nieuwe Steeg en Scheijsloot en langs het water van het Peeraerdegat, Colsterkooijen 9 morgen van Van Wevelinckhoven tussen Oude Straet en Middelt, maar ook 16 morgen griend van Cornelis van Brandwijk met spannende namen zoals Helackers en Boskooijen of Joostjenskooijen van Herman van Eijck.

Hieruit blijkt dat het het hoger gelegen middendeel van de Zuid-Hollandse polder veelal particulier eigendom was, terwijl het buitenste deel aan de Grafelijkheid toebehoorde. Hetgeen weer strookt met de regel dat aanwassen toevielen aan de eigenaren die hun gronden op deze wijze zagen aangroeien, terwijl opwassen die midden in het water ontstonden in eigendom werden genomen door de gewestelijke

overheid; ook omdat oorspronkelijke eigenaren hun eigendomsrecht niet konden aantonen.

Soms gaven de perceelsnamen een indicatie over het gebruik van de buitendijkse gebieden. Het hoogste land en daardoor ook het meest geschikt voor de landbouw lag tussen de Oude Straet en de Calversteeg. Let in dat verband ook op de waterloopnaam Hillekensgat, dat veronderstelt de afwatering vanaf een hoger gelegen deel. De grondstructuur werd er omschreven als “*van nature goede kleijlanden, van seer vette ende vruchtbare substantie*”. In hun plannen werd de verlenging van de Nieuwe Steeg bepleit, maar die bleek dus op dat moment, hoewel reeds zorgvuldig op kaart ingetekend, nog niet te volledig te zijn aangelegd. Toch lag er in 1669 al een weg vanaf de Dussense zeedijk richting Hank maar deze kwam niet verder dan tot de Paulushoeve aan de Jachtsloot en liep bij vloed voor het grootste deel ook nog eens onder water.

De werkzaamheden ten aanzien van daadwerkelijke inpoldering

Zie de Rekening van de Zuïdhollandsche Polder van Dirk Spruyt en de transcriptie van Seesink.

In 1679 werd met de daadwerkelijke inpoldering van de Zuidhollandsche - of Nieuw Dussensche Polder een aanvang genomen. De kosten van de bedijkingen werden via het zogenaamde omslagstelsel geregeld, waarbij men bijdroeg naar gelang eigendom van in te dijken gronden welke aan de hand van een nauwkeurige landmeting waren vastgesteld. (*Zie ook: Kaart en metingen van de landen ten westen van Dussen gelegen*).

De overheid werd vertegenwoordigd door de Domeinen die grootaandeelhouder waren in het project met een omslag voor 846 morgen en 147 roeden. Particulieren droegen voor 390 morgen en 7 roeden bij. Voor het reeds eerder omkaadde poldertje Het Laar, groot 52 morgen, werd een afzonderlijke regeling getroffen. De totaalinvestering bedroeg het voor die tijd enorme bedrag van 121.978 ponden (Hollands), 8 schellingen en 4 denarii. Dirck Spruyts werd in 1679 als eerste penningmeester aangesteld en legde in een rekening met perkamenten omslag verantwoording af voor de financiën van het omvangrijke bedijkingsproject.

Behalve de inleg van de aandeelhouders waren er inkomsten uit de verpachting en verhuur van weilanden waar de paarden graasden die ingezet werden bij de dijkwerken en opbrengsten uit de verkoop van overtollig geworden pompen en afwateringssluizen. Bouwvergaderingen werden meestal gehouden in kasteel Dussen waar de heer van Dussen Munsterkerk, Jacot van Axele, die zelf ook voor zo'n 60 morgen deelnam in het project, zich een voortreffelijke gastheer betoonde. Overigens op kosten van het project want de overvloedig aangerukte Franse - en Rinckhouwer wijnen en de leveranties van bier kwamen wel ten laste van de bedijkingsrekening.

De rol van ambachtsheer van Dussen

De ambachtsheer van Dussen, Eduard Jacot van Axel, blijkt overigens ook op andere plaatsen betrokken te zijn geweest bij inpolderingen. Jacot van Axele was weliswaar Heer van Dussen, maar hij woonde in Alkmaar en participeerde aldaar in, of ontplooiëde initiatieven voor, diverse grote droogleggingprojecten in de Zijpe, Schermer en Heerhugowaard. Voor de bemaling van de Schermer ontwierp hij zelfs een door hem ontwikkelde molen met twee schepraden. De keuze viel echter toch op het gangbare type met één scheprad, zoals ook al in de Zijpe en in de Wieringerwaard draaiden.

Ondanks heftig verzet van het locale waterschap De Vier Noorder Koggen kreeg hij op 26 januari 1641 toch octrooi voor het droogleggen van de Oosterkolk tussen Aartswoud en Lambertschaag, de latere Polder de Kolk van Dussen. Ook bij de droogmaking van de Heerhugowaard was hij betrokken en hoewel hij onmogelijk grote sommen verdiend kan hebben als gevolg van de hoge kosten en de slechte grondkwaliteit, achtte hij zich financieel zó sterk te staan, dat hij van de Staten van Holland zelfs geen belastingvrijdommen begeerde!

Aanbestedingen

Niet zo verwonderlijk dus dat de Heer van Dussen betrokken was bij het grootste bedijkingsproject van Dussen; drooglegging was in dit geval niet aan de orde. De aanbesteding van de werken was ten kastele op 27 maart en 8 april 1679. Toen het project eenmaal in volle gang was, vonden ook elders bijeenkomsten plaats zoals in De Roze in Woudrichem en in Gorinchem en Dordrecht.

Van alle kanten werd per schip hout voor de dijk aanleg aangevoerd. Cornelis Pompe van Meerdervoort, raad en rentmeester-generaal van Zuid-Holland, hield namens de Raden en Meesters van de Rekeningen van de Domeinen van de Staten van Holland toezicht op de werkzaamheden en bekleedde tijdens de duur van het project de functie van dijkgraaf. Blijkens de rekening leverde hij voor zijn diensten forse declaraties in. Dat gold evenzeer voor Johan Balling de assistent van Pompe. Voor een adequate landmeting waren de landmeters Matheus van Nispen en Nicolaes Leechanger aangetrokken. De heren toezichthouders hadden hun eigen onderkomen op het werk in de vorm van een keet waarin zij de maaltijd nuttigden en eventueel zelfs konden overnachten. Matheus van Nispen was goed bekend met de situatie in de nieuwe polder omdat hij in opdracht van de Staten van Holland en Westfriesland, tien jaar eerder in 1669 de voorgestelde bedijking van de polder in twee verschillende varianten (het groot - en klein concept) in kaart had gebracht.

De bedijking werd aangevangen in Dussen *bij de Ouden Zeedijk Zuïjdwaerts opt ijnde de Scheijsloot tot de Sluijs leggende in Peerbooms Gat zijnde een gedeelte van de XXVII Bestedinge, ter keure van vijff roeden aanleggens, ende vande cromte aldaer; tot aan de Dijk van den Altenaschen Polder, met daarbij een aan te leggen achterkade.* De zeedijk zou later Buitendijk gaan heten.

Het totale dijkwerk werd via maar liefst 90 kleinere aanbestedingen van doorsnee genomen zo'n 30 roeden lengte door een grote verscheidenheid van aannemers uitgevoerd. Hoe verder men van de Kornsedijk af geraakte, hoe hoger de aanneemsom werd; te beginnen met ongeveer 20 pond per roede, oplopend tot omstreeks 45 pond voor dezelfde lengte. Ook de bijkomende werken aan sloten, vlieten en kades, aanleggen van sluizen, graven en drooghouden van sluisputten, maken van zijlen

(spuisluis middels terugslagklep in dijk), duikers, pompen en het leggen van wegen en stoepen, alles werd steeds afzonderlijk aanbesteed.

Zo kreeg Cornelis van de Griendt 3.300 ponden voor het leggen van een sluis bij Hillenkens Gath voor de uitwatering van de nieuwe polder, die aanvankelijk zijn water op natuurlijke wijze op de Biesbosch loosde.

Jan Jansse van Lindt, meester timmerman, incasseerde 4.465 ponden voor *“het maecken en leggen van de sluijs voor de uitwateringe van de Coornsche Gantel”*. De weduwe van Aert Mutsaers - de meester timmerman was ondertussen overleden - ontving 2.999 ponden voor de sluis bij het Peerenboomsgath. En het verlengen van de Nieuwe Steeg tot aan de Buitendijk met (ver)nieuwde stoepen aan de Putten en aan de zuidzijde, 't einde van de Nieuwe Steeg, werd voor 462 ponden gerealiseerd middels een vijftal aanbestedingen. De Camersteegh, die in het verlengde lag van de Oude Straat en Bressersteeg, werd à raison van 140 pond verlengd door Pieter Bastiaens Biesheuvel. De bijbehorende stoepen werden gelegd door Pieter van Ste Maertensdijk en Hendrick Cornelis van Loon.

Opvallend is dat nogal wat aannemers ten zijden van de Oude Maas afkomstig waren: uit Waspik, Capelle, Sprangh, Raamsdonk, Drunen, Dongen, Rijen en Loon maar vooral uit Oosterhout en Made. Enkelen kwamen uit Alblasterdam en Hardinxveld, maar ook uit Ooltgensplaats, Sinte Maertensdijk, Zeeland en vermoedelijk zelfs uit de Wieringermeer werden dijkwerkers aangetrokken. Dat er ook mankracht uit de buurt bij de aanleg van de polder betrokken was, leiden we af uit de geslachtsnamen van aannemers zoals De Haen, Vos, van Wijck, Biesheuvel, Teuling, Ri(j)cke, Vinck, Donckersloot, Leeghanger en Van Dinteren. Daarnaast werden ondersteunende diensten zoals vrachtvervoer veelal uit de naaste omgeving betrokken. De enige waarvan onomstotelijk vaststaat dat hij uit Dussen afkomstig was, betrof Hendrick Lensse van de Dussen die een dijkvak van 22 roeden voor zijn rekening nam. Alvorens de werken een aanvang namen werden affiches en aanplakbiljetten verspreid in alle dorpen en gehuchten in Holland en Brabant waar de dijkbazen woonachtig waren.

Op 10 januari 1680 deed penningmeester Spruyts verslag aan de toezichhouders toen hij in de Sint-Joris Doelen te Dordrecht de omvangrijke eindafrekening aanbood aan de rentmeester van de Hollandse domeinen. Er bleek een tekort van 9.186 pond, 8 schellingen en 6 denarii. Dat was minder dan één procent van het oorspronkelijke investeringsbedrag. Daarmee werd het toch alleszins omvangrijke werk binnen het jaar afgerond, doch hier waren jaren van voorbereiding aan voorafgegaan terwijl ook daarna nog voortdurend veranderingen en verbeteringen plaatsvonden.

Oude Sluis in Buitendijk

Zo is in de Buitendijk nog steeds een uitwateringssluis uit 1699 te bewonderen. Dit jaartal staat tenminste op een steen, hoewel die een beetje moeilijk te bereiken is. Vermoedelijk is de gedenksteen later aangebracht.

26: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank

27: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank

28: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank

Het is jammer dat er met deze Oude Sluis niet wat zorgvuldiger wordt omgesprongen. Langs het water zijn betonnen randen gestort om te voorkomen dat het talud instort. Op de leek komt het allemaal over dat restauratie dringend gewenst is. (BD 10 jan 2008)

Alles bij elkaar genomen omvatte de periode van inventarisatie, aanleg en verdere verbeteringen zo'n dertig jaren.

Muizenplagen

Na het gereedkomen van de bedijkingswerkzaamheden werd aan de zuidwestkant van de polder, aan de nieuwe Buitendijk, al snel bebouwing gerealiseerd. Er ontstond een buurtschap dat de naam Mariapolder kreeg, doch later Hank zou gaan heten. En net als bij de sluizen in de Kornsedijk, ontstond ook bij de Peerenboomsche Sluis een nieuwe bewoningskern.

De vreugde omtrent de voltooiing van de bedijking werd echter al snel getemperd door de steeds terugkerende muizenplagen. In 1681 werd het nieuwe land compleet kaalgevreten door ratten en muizen. Duizenden van deze beesten krioelden op de ingezaaide akkers en vraten alles op. Niets hielp. Geen vuur, geen rook en zelfs fysiek geweld tegen het massaal oprukkende ongedierte haalde niets uit. Ze namen bezit van alles. Niet alleen van het land maar ook van huizen en stallen. De pachters raakten in nood en waren niet bij machte om hun huur te voldoen. Gewapend met verklaringen van schout en schepenen probeerde men de pachtheer te vermurwen.

In 1695 gebeurde het weer. Nu sloegen de pachters de handen ineen en deden een gezamenlijk verzoek uitgaan naar schout en schepenen om de catastrofe ter plekke in ogenschouw te komen nemen. De situatie van akker- en grasland was desastreus. Zelfs de weilanden lagen er bij als in wintertijd. Vijf jaren later, in 1700, was het weer goed mis. En het bleef kommer en kwel, want in 1702 en 1703 stak een nieuwe muizenplaag de kop op. Doordat het vee niet de wei in kon, moest men noodgedwongen *“eerst nog vette beesten voor mager geld van de hand doen”*.

Gelukkig waren de smeekbedes aan het adres van eigenaren niet aan dovemansoren gericht. Zo kreeg pachter Job Verschoor de pachtsom over twee jaar van de Domeinen kwijtgescholden en ook de Heer van Dussen Munsterkerk toonde begrip. Hij gaf een half jaar kwijtschelding. Anders was het gesteld met het gasthuis van Geertruidenberg. Pachter Jan Verdoorn ondervond er beduidend minder begrip, vooral ook omdat de instelling de centen zelf hard nodig had om te voorzien in de behoeften van de vele zieken in Geertruidenberg.

Na 1706 schijnen de muizenplagen niet meer zo veelvuldig te zijn voorgekomen.

Bron ORA Munsterkerk: Inv.nrs.: 610, 678, 684, 687, 694, 697, en 739.

Bestuursperikelen

In een procesverbaal uit 1798 werd door het toenmalige bestuur van de Zuid-Hollandse polder een beknopte historische schets gegeven van de ontwikkelingen die zich ten aanzien van de polder gedurende de tijdspanne van ruim een eeuw voltrokken hadden.

Met de bedijking was aangevangen in 1679 onder opzicht van twee vertegenwoordigers van de Graafelijkheids Rekenkamer, vijf van de ingelanden en één penningmeester. In 1681 was de bedijking voltooid. Al vrij snel, in 1722, werd het aandeel van de Graafelijkheid publiekelijk verkocht aan de ingelanden. Het bestuur kwam toen in handen van vijf gekozen gecommiteerden en de financiële directie berustte bij de penningmeester. Dat was echter niet naar de zin van de ambachtsheer, die zich buitenspel gezet voelde.

29: Reglement Zuidhollandsche Polder (kopie Walter van Dortmund)

In 1774 werd voor de Hoogen Raad echter een akkoord bereikt met de Heer van Dussen Munsterkerk, Markies de Croix, waarbij het bestuur werd overgedragen aan een door de ambachtsheer voorgedragen college van dijkgraaf met heemraden en een penningmeester/secretaris, dat zich in de uitvoering van haar taken diende te schikken naar een onderling overeengekomen reglement (waarvan een kopie in bezit is van Walter van Dortmund) dat in naam van de ambachtsheer werd uitgevaardigd en door de Hoogen Raad was goedgekeurd. Saillant detail in de overeenkomst was dat Roomsgezinden ook in aanmerking kwamen voor bestuursfuncties, zelfs wanneer er bekwame lieden van de Protestante religie beschikbaar waren. Tot 1795 bleef dit zo, maar met de komst van de Fransen veranderde er bestuurlijk nogal het een en ander en vanaf die tijd werden de leden van het waterschapscollege opnieuw door de ingelanden verkozen.

Zuid-Hollandse molen

Ondertussen was gebleken dat door de voortdurende inklinking van de bodem, natuurlijke uitwatering op een gegeven moment niet langer meer mogelijk was.

30: Twee afbeeldingen van de watermolen in de Zuid-Hollandse Polder

31: Twee afbeeldingen van de watermolen in de Zuid-Hollandse Polder

Men besloot een molen te laten bouwen aan de loop van het Hillekens Gat, waarvan we eerder al vaststelde dat dit de oude loop van De Dusse was. Op donderdag 18 november 1790 werd de bouw van de molen aanbesteed in het rechthuis van Dussen Munsterkerk. Het bestek kon aldaar worden ingezien of bij de Fabrijk P.Pickee Pzn. in Dordrecht. Bode Otto Walraven aan de Nieuwendijk in Emmikhoven was beschikbaar voor het geven van toelichting. De molen werd gebouwd door Gijsbertus Pellikaan. (Donkersloot p.13)

In 1791 verrees in het vlakke polderlandschap het silhouet van deze achtkante schepadmolen met een vlucht van bijna 28 meter en een maximum opvoerhoogte van 1,24 meter, die tweederde van de polder kon bemalen. Het overige regenwater werd via de Perenboomsesluis op de Scheisloot geloosd. Tot 1877 is de molen ook bewoond geweest. Als molenaar fungeerde er o.a. Roubos en Jacob van Rijswijk, later zijn zoon. Ten tijde van het procesverbaal in 1798 fungeerde Wouter van Eeten jr als dijkgraaf. Hij wist zich geassisteerd door de heemraden Govert Corstiaan van Dijk, Meeuwis Rouwbos, Hendricus Donkersloot en Antony van Kooten. In de vacature van de kort

daarvoor overleden Pieter Joppe Verschoor was nog niet voorzien. Als penningmeester was aangesteld Johan Hubert Gerard Borcharen en als bode Otto Walravens.,

Bron: Taxandria, jaargang 1919, p. 94-98. In de marge is opgenomen: naar een geschreven authentiek stuk uit het archief van Binnenlandse Zaken.

Bron: Artykelen, dienende tot een Reglement Zuidhollandsche Polder, 7 mei 1774 (kopie van Walter van Dortmont)

Latere inpolderingen (derde fase van bedijkingen)

32: Latere inpolderingen in Bergsche Veld of Biesbosch

Na de inpoldering van de Zuid-Hollandse Polder stopte het proces van aanslibben en droogvallende platen natuurlijk niet. In de eeuwen daarna werden opnieuw meer westelijk gelegen op- en aanwassen in cultuur gebracht en uiteindelijk omdijkt. Ten westen van de Zuid-Hollandse polder van noord naar zuid werden achtereenvolgens bedijkt: de Karnemelkse polder in 1725, één jaar later in 1726 de Prikwaard en Boerenverdriet omstreeks 1758.

Jannezand

Jannezand begon zo'n 300 jaar na de Elisabethsvloed boven water te komen. Rond 1720 werd het gebied van wat later Jannezand zou gaan heten als onbedijkte op- en aanwas op kaarten aangegeven. Op een kaart uit 1754 komt de naam Jannezand voor het eerst voor. Het was toen niet meer dan een modderige zandplaat, begroeid met moerasplanten. Het noordelijk deel van Jannezand werd in de jaren 1806-1807 ingepolderd. Het deel ten zuiden van de Nathalsweg werd in etappes ingepolderd tussen 1824 en 1831, waarna de tussenliggende ka geslecht kon worden en er een grote polder ontstond.

Op de navolgende kaarten ziet u de verdere bedijkingen in het Bergsche Veld of Biesbosch steeds meer vorm krijgen. Daarbij werd ook het bij tijd en wijle woelige en woeste Scheepsdiep getemd. Hierdoor ontstonden bij Dussen de poldertjes: Meijerswerf (halverwege de Rommegatsedijk tot de aansluiting met de Diebracht), Juffrouwweide (vanaf De Sluis tot halverwege de Rommegatsedijk), Groot en Klein Eiland (aan de Sluis, ten westen van de Dussensche Gantel) en De Putten (tussen Scheislout en de dijk van de Zuid-Hollandse Polder)

33: Land van Heusden en Altena begin 18de eeuw

34: Land van Heusden en Altena in 1771

35: Land van Heusden en Altena in 1799 (Duitse kaart)

36: Land van Heusden en Altena in 1798

37: Land van Heusden en Altena in 1818

De laatste kaart toont de Biesbosch anno eind-twintigste eeuw, toen er nog sprake was van de aanleg van een vierde spaarbekken op Jannezand.

38: De Biesbosch met gepland spaarbekken op Jannezand.

Het vierde spaarbekken is er uiteindelijk niet gekomen maar dat geldt voor meer plannen omtrent de Biesbosch

Inpolderen die Biesbosch (video)

Allengs rees namelijk de gedachte om de gehele Biesbosch droog te leggen. Maar de plannen om die “rimboe” van zo’n 1100 hectaren in te polderen bleven tientallen jaren sudderen. Ook het gemeentebestuur van Dordrecht droeg kennis van de plannen en zag zich in de twintiger jaren van de vorige eeuw geplaagd voor de oplossing van het probleem der werkloosheid, waardoor vanzelf mede de aandacht werd getrokken naar het z.g. “Biesboschplan”. In het voorjaar van het jaar 1924 stonden bij de Arbeidsbeurs te Dordrecht meer dan 2200 valide arbeiders ingeschreven tussen de 18 en 65 jaar, als werklozen. Het betekende dat Dordrecht jaarlijks zo’n driekwart miljoen gulden kwijt was aan werklozensteun. Dat geld kon beter besteedt worden was het idee.

In 1922 werd bodemonderzoek gedaan, met gunstig resultaat. In maart 1926 ging de eerste spade de grond in.

Vanaf maart 1926 waren er 1316 werklozen bij het gigantische project betrokken. Op 2 juni 1927 werkten er nog maar 478. Door uiteenlopende oorzaken (fraude, te lage prestaties, op medische gronden afgekeurd etc.) hadden 838 werklozen er dus de brui aan gegeven.

39: Polder de Biesbosch onder Dordrecht anno 2008

Toen de inpoldering feestelijk ter hand genomen was het Polygoon erbij. Gelukkig bleef het bij één poldertje: de huidige polder De Biesbosch. De rest van het ooit verdronken land ligt er sinds 1421 nog even maagdelijk bij.

Orion-film, 1925 (stom: 3'20")

Reportage van het planten van de eerste eik in het kader van de inpoldering van de Biesbosch. Beelden van de embarkatie van de autoriteiten die vervolgens van de Ottersluis naar de plaats van de ceremonie lopen. Het planten en daarna te voet terugkeren naar het schip waarmee men de tocht van Dordrecht gemaakt heeft.

40: Video De inpoldering van den Biesbosch

Scènebeschrijving film over inpoldering Biesbosch (1925)

00.11 Tekst: De inpoldering van den Biesbosch. Speciale opname Orion-Filmfabriek, Den Haag.

00.19 Tekst: Vertrek der autoriteiten van Dordrecht en aankomst van het gezelschap bij de Ottersluis.

00.25 Beeld: Salonvaartuig voor de kade te Dordrecht

00.28 Salonvaartuig in de nauwe Ottersluis

- 00.36 De embarkerende autoriteiten die elkaar door de hoed te lichten begroeten en verwelkomd worden door burgemeester van Dordrecht P.L. de Gaay Fortman
- 01.31 In lange optocht begeeft het gezelschap zich van de sluis op weg
- 01.44 Tekst: Toespraak van den Voorzitter der Biesboschwerken, wethouder J.A.J. Jansen. Daarna voerde de Directeur-generaal van den Arbeid, de Heer C. Zaalberg het woord.
- 01.57 Beeld: Autoriteiten die zich op planken aan twee zijden van groene tafel opgesteld hebben, applaudisseren
- 02.10 Tekst: De eerste spade. Het planten van een eik.
- 02.15 Beeld: Autoriteit loopt met spade over plankier naar gereedstaande kruitwagen, neemt schep aarde op de spade, deponert de aarde in kruitwagen, zet de spade in het gat en loopt weer terug onder applaus
- 02.29 Arbeider helpt autoriteit bij het laden van kruitwagen
- 02.32 Autoriteit diept het gat verder uit en deponert enige aarde op kruitwagen. Rechts schuift persfotograaf plaat in zijn camera
- 02.41 Voormannen in rubberlaarzen dragen jonge eik aan
- 02.44 Wortels van de geplante eik worden met aarde bedekt
- 02.56 Autoriteiten lopen in lange rij over plankier weg van de plaats waar de eerste eik geplant is
- 03.13 Tekst: Geanimeerde terugtocht van het gezelschap.
- 03.16 Beeld: Gezelschap poseert gezeten aan dek onder de brugopbouw
- 03.24 Drietal autoriteiten drinken staande een borrel
- 03.26 Tekst: Einde. Opname N.V. Orion-Filmfabriek Den Haag
- 03.27 EINDE Video De inpoldering van den Biesbosch

PAUZE (10 minuten)

Na de pauze.

41: PAUZE

Harry de Vries, Joods dichter te Dussen.

42: Harry de Vries, joods slager/dichter uit Dussen

Alvorens iets te vertellen over Harry de Vries, willen we u graag eerst een indruk geven waar hij in Dussen woonachtig was. Een sfeerbeeld van zijn omgeving waaruit hij ongetwijfeld inspiratie putte voor zijn gedichten. Een tijdsbeeld ook, van Dussen tijdens de eerste decennia van de twintigste eeuw.

43: Foto van De Sluis rond de eeuwwisseling

44: Foto van De Sluis vrij kort nadat de nieuwe R.K. Kerk was opgeleverd (1894). Rechts ziet u nog juist een glimp van de bouwketen.

45: Ansichtkaart uit 1903 met als bijzonderheid dat deze gespiegeld is afgedrukt

46: Panorama van de Molenkade vanuit de kerktoren

Als men de moeite nam om de kerktoren te beklimmen, dan kon men in noordelijke richting dit beeld waarnemen: de Molenkade, de straat waar Harry de Vries woonde en werkte

47: Met beide benen terug op de grond, zag de Molenkade er zo uit. Rechts met fiets is Barendje Zetter, de slagersknecht van De Vries

48: Links van de Molenkade lag de Zandpad. Het water daartussen was de Dussensche Gantel

Deze foto is van een beduidend later tijdstip toen de uitwateringssluiss inmiddels was afgebroken (1907).

49: Dit zijn de bewoners van de Molenkade. De vrouw in het wit, rechts op de achtergrond, is Bella de Vries, een zuster van Harry

50: Links aan de Zandpad ziet u de woning van Kees Glas en daarachter die van Janus Reijnaers de touwslager. Rechts in de bocht van de Molenkade de klompenmakerij en bottelarij van de familie De Wit

51: Op deze foto poseert Harry in witte slagersjas.

52: Foto Harry de Vries voor de slagerij

Hier ziet u links Harry de Vries vóór de slagerij of Vleeschhouwerij H. de Vries zoals er op de gevel staat. Let ook op de majestueuze kastanjeboom die bij sigarenmaker Willem Eijkhout voor de deur prijkte.

Stelt u zich eens voor: een mooie zonnige zondag, onder de schaduw van deze boom, de vogeltjes fluitend, geen voorbijrazende auto's of knetterende bromfietsen, stilte alom, onderwijl genietend van een fijne sigaar van Willem Eijkhout. Dan moet de inspiratie voor een stemmig gedicht toch haast automatisch bij Harry zijn opgeborreld.

53: Kolenhandel en winkel van Jan van Engelen

De bocht voorbij, was er kolenhandel en winkel van Jan van Engelen en zijn twee zusters. In 1912 zou hier graanmalerij en brandstoffenhandel Boerenbelang in gevestigd worden, met Johan van Honselwijk (meneer Johan) als directeur. Als commissaris van deze onderneming waren onder meer actief: Jos van Steen, bakker Adriaan Pols en bakker Bernard van Dijk

54: Zes barakken met molen

De bebouwing langs de Molenkade eindigde met deze zes Barakken en de Zuideveldse Molen. Op het dijkje aan de overkant van het water had Reijnaers zijn lijnbaan.

55: Achter het bos lag het Kasteel verscholen.

56: Foto Harry de Vries en familie bij kasteel

Deze foto is gemaakt op de laan naar het kasteel, in de tijd dat de bijgebouwen nog bij het kasteel stonden. Op de heining voor het zogenaamde Neerhuis zitten v.l.n.r. Bella de Vries en vriendin, Harry de Vries, Miet de Vries en vriendin. De toegang tot het Neerhuis werd gevormd door twee grote deuren, met daarin een kleinere deur (staat open). In het rechterdeel had Janus van der Pluijm (Janus van't Kasteel en vader van Gerrit van der Pluijm) zijn kalk- en zandopslagruimte, het linkerdeel werd gebruikt voor de bewoning.

57: Foto Harry de Vries

Hartog Jacob de Vries werd in 1880 geboren in het Gelderse Batenburg in het Land van Maas en Waal. Kort na zijn geboorte verhuisde zijn ouders naar Dussen om er de slagerij voort te zetten van zijn opa, ook Hartog Jacob geheten en kerkmeester van de joodse gemeente van Waalwijk. De kleine Henri, later Harry genoemd, ging naar de katholieke lagere school in Dussen. Hij was er het enige joodse jongentje in de klas. Reeds in die tijd schreef hij gedichten, een talent dat hij kennelijk van zijn vader geërfd had. Zoals voor de meeste arbeiders- en middenstandskinderen was doorleren er in die tijd niet bij, hij moest de slagerij in. Op zaterdag werd er niet gewerkt vanwege sabbat en op zondag niet, uit respect voor de dorpsgenoten en klanten. Na het overlijden van zijn ouders bleef hij met zijn twee zusters in het ouderlijke huis wonen.

In Dussen was Harry de Vries vooral bekend als Harrieke de Jood. Weinigen zullen hem kennen als dichter. Op stille zondagen schreef hij zijn gedichten. Op een zeker moment heeft al z'n moed bijeen geschraapt en zijn werk opgestuurd naar het Weekblad voor Israëlitische Huisgezinnen. Een orthodox weekblad dat in Rotterdam werd uitgegeven en vooral op het platteland werd gelezen. In 1918 werd zijn eerste gedicht gepubliceerd.

Halverwege de jaren twintig werd de slagerij gesloten en Harry werd vertegenwoordiger. Vanaf 1926 reisde hij per auto door het land om zijn klanten te bezoeken. In 1932 besloot hij samen met z'n zusters naar Breda te verhuizen. Op 3 mei 1940, kort voor het uitbreken van de oorlog, verscheen z'n laatste gedicht.

In de oorlog dook hij onder, eerst in Sprang, later in Tilburg, dat al in 1944 werd bevrijd. Hij begon weer gedichten te schrijven en ook enkele streekromans, die echter verloren zijn gegaan. Harry de Vries overleed in 1953 te Breda en ligt begraven op de joodse begraafplaats in Oisterwijk

Op zich waren Harry de Vries z'n gedichten niet uitzonderlijk. Dat ze 22 jaar lang onafgebroken werden gepubliceerd was dat zeker wel en getuigd van een literaire kwaliteit die de tijdgeest doorstond.

Portret van vroeg twintigste eeuws Dussen.

58: Portret vroeg twintigste eeuws Dussen

We keren terug naar de Sluis om u rond te leiden door vroeg twintigste eeuws Dussen. Dat doen we aan de hand van foto's uit eerder genoemde collecties, waarbij we het traject volgen van de onlangs door de Gemeente Werkendam uitgezette Monumentenroute Dussen

59: Café J.H. Kamp met Stalhouderij

Het vertrekpunt is een historische plek in Dussen. Café J.H. Kamp met stalhouderij - u herkent waarschijnlijk het huidige Koppelpaarden - is namelijk gelegen aan de Sluis. Kastelein Janus Kamp poseert bij paard en koets. Zijn echtgenote Geertruida Wagenmakers staat met haar zoon voor het café.

Toen in 1461 de Kornsedijk werd opgeworpen om bescherming te bieden tegen het buitenwater, werd hier een uitwateringssluys in de dijk aangelegd, de Munsterkerksche Sluis. Aan de afwateringsgangel ontstond buitendijks een aanlegplaats voor schippers wat zich in de loop der tijden ontwikkelde tot een haventje. Vermoedelijk waren het met name schippers die rond het haventje van Dussen aan de dijk een nieuwe bewoningskern stichtten. De bewoning breidde zich gestaag verder uit en ontwikkelde zich in de negentiende eeuw tot het nieuwe centrum van Dussen Munsterkerk, dat oorspronkelijk meer oostelijk gelegen was in het gebied wat nu de Zuid-Hollandse polder heet.

Hotel De Zwaan

60: Hotel De Zwaan met eigenaar Willem Heessels, zijn vrouw Anna van Iersel en hun kinderen Adriaan en Jan

Want ook het nieuwe hart van Dussen Munsterkerk bleef rampen niet bespaard; tot driemaal toe werd het verwoest. In 1842 en 1892 door dorpsbranden en in 1944-1945 als gevolg van oorlogshandelingen. Zowel de Koppelpaarden, gebouwd in 1898 door H.H. Garsten, als dit statige Hotel de Zwaan in 1892 ná de brand gerealiseerd door Willem Heessels, stammen nog uit deze laat-negentiende eeuwse bloeiperiode van de Sluis.

De oude Willem Heessels was oorspronkelijk schoenmaker en in 1890 vanuit Woudrichem naar Dussen gekomen - waarschijnlijk omdat hij er zijn bruid gevonden had - om er herberg De Gouden Leeuw te gaan uitbaten. Toen dit in 1892 afbrandde, pakte hij zijn negotie zo snel mogelijk weer op door op de plek waar nu de Koppelpaarden staat vanuit een houten keet de ramptoeristen koffie en verfrissingen te

verkopen. Ondertussen liet hij aan de overzijde Hotel De Zwaan optrekken. Op de foto ziet u eigenaar Willem Heessels (1849-1932) en zijn vrouw, de uit Dussen afkomstige Anna van Iersel. De jongeling in de deur is zoon Adriaan (1895-19??), die later het etablissement zou gaan runnen. Daarvoor staat zoon Jan Heessels. Anna schonk Willem in totaal dertien! kinderen; Adriaan was de elfde in rij.

61: Foto t.g.v. 40-jarig huwelijk van Willem en Anna Heessels-van Iersel uit 1922 genomen vóór de R.K. Kerk Dussen

Deze foto van de familie Heessels is gemaakt in 1922 voor de R.K. Kerk. Op de foto zitten: Anna Maria van Iersel en de oude Willem aan de buitenkant, daartussen hun kinderen Adriaan, Cor en Anna. Staand: Mien, Josephina van Ros (?), Jan en Magdalena van Duivenvoorde (?).

Zoon Adriaan had als hotelier een aardje naar zijn vaartje en mag best ondernemend genoemd worden. Hij verkocht naast drank en rookwaar ook rioleringspijpen (van gebakken klei). Hij vestigde het plaatselijke VVV-kantoor in zijn hotel; als een van de weinigen in het dorp beschikte hij immers over telefoon, nummer 5.

62: Links Hotel Heessels, rechts de Ford A

In 1930 of 1931 kocht hij een Ford A, waarmee hij ook voor taxichauffeur speelde. Dat leverde ook een benzinepomp op voor de deur. Hij was tevens voorzitter van de “Gelukzoekers”, een club die kennelijk in beleggingen deed. Het beleggen hield hij trouwens tot het laatst van zijn leven vol. Soms liep het wel eens mis. Toen hij tijdens de recessie in de dertiger jaren voor de Tweede Wereldoorlog een schipper opdracht gaf een motorfiets te kopen, keerde deze onverrichterzake terug; het geleverde geld bleek niets meer waard te zijn.

Ook het verenigingsleven werd door hem gestimuleerd. Zo had de Dussensche Damclub bij Heessels haar thuis en de dansvereniging Ons Genoegen en zelfs enkele jaren een tweede voetbalclub in Dussen, DVC. Daarnaast floreerde er de herensociëteit, waarvan de leden vooral in de middenstand gezocht diende te worden, zoals: Bernard van Dijk, Adriaan Lensvelt, Koos Wijtvliet en de veearts uit Almkerk. Behalve het bespreken van de lokaal-economische verwickelingen, natuurlijk onder genot van een goede sigaar en een stevige ouwe-klare, werd door de leden ook de biljartsport beoefend. Adriaan Heessels zelf verpoosde zich in z'n vrije tijd met het bespelen van het orgel.

63: Foto van Hotel Heessels van vóór 1907 toen de oorspronkelijke sluis nog intact was

Hotel De Zwaan, waarvan de aanbouw in 1946 werd gerealiseerd, werd in 1957 door Adriaan's zoon Wim overgenomen maar uiteindelijk in 1980 omgevormd tot notariskantoor. Daarbij ging helaas de oorspronkelijke ingang aan de sluis kant verloren. Het voorliggende plein met de zuidelijke frontwachter van de oorspronkelijke sluis die u hier op deze foto ziet, was al lang daarvoor (in 1907) aan de slopershamer ten prooi gevallen. Wat bleef is een pand van architectonisch en sociaalhistorisch belang.

De Dorpsstraat

64: Dorpsstraat aan de Sluis

De middenstand was goed vertegenwoordigd aan de Sluis, liever gezegd in de Dorpsstraat nabij de Sluis. Links zadelmaker Ansems, slagerij Van de Pluijm, barbier Berm. Rechts de boerderij van Verhoeven met daarvoor bakker Nefkens later Adriaan Pols (niet zichtbaar).

65: Foto's van smit Van Gorp

Wat verderop vinden de smidse die Hieronymus van Beurden, smid en zoon van wagenmaker/smid (sinds 1850) Jordanus van Beurden, in 1891 liet optrekken. Een eeuw lang bleef de werkplaats in bezit van de familie. Maar de Van Beurdens hadden ook oog voor andere zaken. Naast de smidse exploiteerde ze een paardenstalling die later dienst zou gaan doen als garage voor de Nieuwe Autobusbusonderneming (NABO), en aan de overkant werd Hotel en IJzerhandel Van Beurden uitgebaat. Maar vooral de kolenhandel aan de Molenkade/-Sluis bleek lucratief. De smederij werd daarom verhuurd aan knecht Bart van Gorp (hier op de foto bij het paard, samen met z'n knecht Genèt) en vanaf 1925 aan Adriaan Lensvelt (1887-1981) die vanuit Kaatsheuvel weer terugkeerde naar zijn geboortedorp en bovendien in de smidse waar hij als 12 jarige smidsleerling van Jord van Beurden de eerste schreden in het vak gezet had.

66: Foto's van smit Adriaan Lensvelt

67: Foto van de smederij in huidige staat als monument

Adriaan's kleinzoon Kees Lensvelt nam in 1990 de inmiddels historische smederij met inpandige hoefstal over van Van Beurden, daarbij wakend gebouw en interieur in oorspronkelijke staat te bewaren. Hoe uniek dat interieur is moge blijken uit het feit dat er een exacte kopie van terug te vinden is in het Openlucht Museum te Arnhem

68: En een foto van het interieur met het originele vuur met blaasbalg

69: De smidse voorbij passeren we het huis van mevrouw van Dijk-van Nunen die links in de deuropening staat

We gaan verder door de Dorpsstraat....

70: Dorpsstraat met Simonis, Sprangers, op achtergrond rechts Van Dijk-van Nunen en Merx

.....en passeren daarbij de ouderlijke woning van Simonis met het kleine houten schuurtje. Daarnaast het huis van fietsenmaker Aike van Dijk waar vroeger burgemeester Sprangers woonde. Aan de overkant het huis van Rijken. Op de achtergrond rechts ziet u de woningen van Van Moergestel, de weduwe Van Dijk-Van Nunen - de moeder van bakker Bernard van Dijk - en daar weer achter de schuur van klompenfabriek Antonius Merx, waar later de R.K. Jongensschool zou verrijzen

Een van de kinderen Simonis uit de Dorpsstraat, Janus, was niet alleen huisschilder maar ook een verdienstelijke tekenaar en dichter

71: Tekening Janus Simonis van de Hervormde Kerk in Dussen Binnen

72: Tekening Janus Simonis van de Zuideveldse molen

73: Tekening van Janus Simonis van Guido Gezelle

Burgemeester Sprangers oefende naast zijn burgemeestersambt ook het boerenbedrijf uit.

74: Dorpsstraat Sprangers met schuur en woning Schneider

Vandaar de forse schuur naast zijn woning. Schuin tegenover Sprangers woonde gemeentesecretaris L.Schneider (met sch en korte ei) en geen familie van de latere gemeentesecretaris en burgemeester J. Snijders. Het is toevallig ook mijn geboortehuis. Rechts met het witte schort staat Kee de Both die brei- en naailes gaf op school in Dussen Binnen.

75: Bakkerij Paes en zijn burens

Naast de schuur van Sprangers woonden Bart Verbunt en Chris Rijke, later waren dat Gert van Biesen (Rooie Gert) en Johan Sagt De laatste zou stuivertje wisselen met Aart Peeters van café De Bocht. Daarvoor rechts bakkerij Paes, welke hij had overgenomen van Bastiaan van Iersel.

76: Bakkerij Paes richting Krekeldraai

Draaien we ons om dan zien we links opnieuw bakkerij Paes. Deze foto is gemaakt in 1909. Tegenover Paes het huis van Aloyisius Schoenmakers, in de volksmond Lowieke Spouw genoemd. U mag zelf bedenken hoe hij aan deze bijnaam kwam.

Overigens speelkameraadjes genoeg daar in de Dorpsstraat, maar dat was nog van voor mijn tijd.

77: Kinderen genoeg aan de Dorpsstraat, zoals deze foto toont

78: Kinderen genoeg aan de Dorpsstraat, zoals deze foto toont

79: Krekeldraai café en winkel van Louwke Vermeulen

Hier zijn we in de Krekeldraai. Dit is thans café De Bocht. Destijds was het café en tevens winkel, uitgebaat door Louwke Vermeulen (tweede van rechts op de foto) en na hem door Aart Peeters en Johan Sagt. Links was het winkelgedeelte, rechts het café. Naast Louwke zijn vrouw Jaan, die deed het café. Zijn zuster Mie beheerde de winkel in speelgoed, garen en sjet (breiwol). De rijzige man naast Louwke is Wout Heijmans, de oom van Cor, Jan en Bertus Heijmans.

De Krekeldraai voorbij

80: Afgebrande boerderij van Konings, later De Lint

We maken nu wat grotere sprongen. De Krekeldraai en het postkantoor voorbij vinden we de in 1920 afgebrande boerderij van Konings, later van De Lint. Op deze plek werd later Van Moergestel's markante woning met puntdak gebouwd. De schuur er tegenover was van dezelfde eigenaar.

81: De Putte met huis/café van Hannes van Janboere

Deze foto is aan de Putte genomen. Rechts op de hoek van de Oude Zeedijk of Hoogendijk de boerderij van Van der Pluijm (Hannes van Janboere). Oorspronkelijk was dit een café dat omstreeks 1830 werd uitgebaat door Huibert Kipping; de Posthoorn bestond toen nog niet, althans niet als café. Tegenover stond de bakkerij van Jongbloed, later Jan van Mierlo.

82: Foto's boerderij de Putte vroeger

83: Foto's boerderij de Putte nu

Voorbij de Nieuwe Steeg rijst links de langgevelboerderij De Putte op, waarvan het voorhuis dateert uit 1710. De boerderij is vernoemd naar de wielen die hier als gevolg van diverse dijkdoorbraken talrijk aanwezig waren. Thans ligt er alleen nog een wiel binnendijks, maar oorspronkelijk lagen er buitendijks langs de Nieuwe Steeg ook een paar; deze zijn echter ná de oorlog gedempt met huisvuil en daarna afgedekt. Bij de oprichting van het kadaster in 1832 was de boerderij in bezit van Johannes Janssen van Dijk. Hij was tevens eigenaar van het binnendijkse wiel tegenover zijn boerderij. Het pand wisselde nogal eens van eigenaar, maar in voerman Adriaan Cornelis Bullens kende het meer dan veertig jaar (1923-1964) een vaste bewoner. Kenmerkend aan deze monumentale en straatbeeldbepalende boerderij zijn de hoge schuurdeuren direct aan de straat.

Onderwijs in Dussen

84: Foto van de onderwijzerswoning van de openbare jongensschool met katholieke inslag aan De Dijk

Op advies van de schoolinspectie werd in de meest volkrijke wijk B van de Gemeente Dussen in 1867 een school voor openbaar lager onderwijs geopend. Er waren al scholen in wijk A (in Het Binnen met onderwijzer J. van Beek) en wijk C (Hank met onderwijzer G. van Heeswijk).

De gemeente kocht in 1866 een perceel land aan de Dijk ter grootte van 31,78 ellen en liet daarop de school met onderwijzerswoning bouwen voor een bedrag van 5.342 gulden terwijl aan schoolbanken en leermiddelen nog eens 1.016 gulden besteed werd. Voor de financiering werd door de Gemeente een tweetal leningen aangegaan van 6.000 en 12.000 gulden, deels ook bestemd voor de realisatie in dat jaar van een brandspuithuis en de aanschaf van een brandspuit met bijbehorende brandblusapparatuur. Het grasgewas en fruit in de boomgaard gelegen bij de nieuwe school werd verpacht.

Hoewel een openbare school, trok de school voornamelijk (katholieke) jongens aan. De katholieke meisjes gingen bij de zusters in het Rommegat naar school (sinds 1861) en de hervormden kinderen bleven in wijk A. Overigens was die scheiding niet honderd procent en herbergde de school aan de dijk ook wel wat meisjes en zullen er best ook protestante kinderen uit de buurt onderwijs genoten hebben. Het schoolgeld voor dag- of avondschoon bedroeg 40 cent per leerling per maand. Indien men in een vreemde taal (Frans, Engels, Hoogduits) onderwezen wenste te worden, dan moest daar 60 cent p.l.p.m. (in 1870 verhoogd tot 1 gulden per taal) voor betaald worden. Met de invoering van de Wet op het Lager Onderwijs (op 13-8-1857) genoot een groot deel van de leerlingen (60-70%) kosteloos onderwijs. Omdat er nog geen leerplicht was, werd vanwege werkzaamheden op het land in de zomermaanden de school aanzienlijk minder bezocht dan 's winters (40-50% minder leerlingen, later teruglopend tot min 25%).

85: Foto van meester Vlam en z'n leerlingen aan de openbare jongensschool aan De Dijk

Er werd een advertentie geplaatst in de krant voor de werving van een leerkracht. Bij raadsbesluit van 2-7-1867 werd als hoofdonderwijzer aan de nieuwe school aangesteld L.M.M. de Vlam (hier op de foto met z'n leerlingen), voordien hulponderwijzer te Rijsbergen. Hij trad op 1-10-1867 in functie voor een jaarwedde van 550 gulden plus vrij wonen. Daarnaast genoot hij nog een veranderlijk inkomen in de vorm van de helft van het schoolgeld door de kinderen opgebracht, e.e.a. vanaf het 25ste kind. Het was dus zaak om veel schoolgeldbetalende kinderen op school te hebben. Doordat veel leerlingen van de school in wijk A overgingen naar de nieuwe school in wijk B, kwam de functie hulponderwijzer bij de school in Het Binnen te vervallen. Wel werd de school in wijk A opgeknapt en de onderwijswoning geheel vernieuwd. De echtgenote van meester Vlam, N.G. de Vlam-van Iersel fungeerde als onderwijzeres in nuttige handwerken.

86: Hier een foto van de protestante school in Dussen Binnen

In 1889 werd J.H. Ansems benoemd tot hulponderwijzer aan de jongensschool aan de Dijk tegen een jaarwedde van 400 gulden. Er werd toen tevens een schot geplaatst om twee schoollokalen te creëren. In 1890 werden nieuwe kachels gekocht; de ouden gingen naar de school in het Binnen. In 1891 werd C. van de Wiel aangesteld als hulponderwijzer als opvolger van J.H. Ansems. Hij bleef tot 1907 aan de school werkzaam. Gedurende deze periode was meester Van de Wiel ook in het verenigingsleven actief. In 1914 kreeg hulponderwijzer Chr. A. Krohn (waarschijnlijk kwam hij in plaats van Van de Wiel) eervol ontslag. Hij werd opgevolgd door C.W.J. Appels. Meester de Vlam werd als hoofdonderwijzer opgevolgd door Adam B. van Gool die meester Linders als onderwijzer van bijstand aan zijn zijde kende.

87: Foto van de R.K. Jongensschool in de Dorpsstraat

In 1919 werd een nieuwe jongensschool met onderwijzerswoning gebouwd aan de Dorpsstraat, kosten 56 mille. Het schoolgebouw aan de Dussendijk werd deels gesloopt, en het sloopmateriaal verkocht. De onderwijzerswoning werd verhuurd. In 1927 werd het onderwijs aan de jongensschool in de Dorpsstraat omgezet in bijzonder

onderwijs (R.K.) Meester van Gool en de inmiddels aangetrokken onderwijzer van bijstand Bertus Simonis verhuisden mee.

Rooms-katholieke jongensschool

De rooms-katholieke jongens van de openbare school - met katholieke inslag - aan de Dijk bleven daar in de beginfase nog even van bijzonder onderwijs verstoken, hoewel de pastoor wel godsdienstonderricht kwam geven. Op 2 juni 1919 werd de "nieuwe" jongensschool aan de Dorpsstraat geopend. De "eerste steen" in de voorgevel herinnert aan het bouwjaartal 1918 en de namen van burgemeester en wethouders: J.J.H. Snijders, J. (Sjef) van Steen en A.A.H. (Toon) van Honsewijk. Pas in 1927 werd door het kerkbestuur besloten om de jongensschool aan de Dorpsstraat van de gemeente Dussen over te nemen en deze om te zetten in een rooms-katholieke jongensschool. Bij die gelegenheid werd eveneens besloten het schoolhuis, bewoond door de hoofdonderwijzer, voor f. 4.500,- aan te kopen. Hoofdonderwijzer Adam van Gool en de inmiddels als onderwijzer van bijstand aangetrokken Bertus Simonis uit Dussen kwamen met de kinderen mee en ontvingen beiden een aanstelling aan de rooms-katholieke jongensschool. De pensioengrondslag van de hoofdonderwijzer werd vastgesteld op f. 4.050,- en voor de onderwijzer van bijstand op f. 1.932,-.

De inwijding van de school gebeurde op zondag 24 april 1927 door pastoor Janssens de Horion. Na het plechtige Lof in de kerk trok het gezelschap van pastoor, onderwijzers, kinderen, kerk- en gemeentebestuur, ouders, en een grote groep parochianen in optocht, voorafgegaan door Fanfare Wilhelmina, naar de school. Na de inzegening werd het woord gevoerd door burgemeester Snijders en schoolhoofd Van Gool, die het grote gewicht van een rooms-katholieke jongensschool nog eens benadrukten, de ouders feliciteerden en de schoolgemeenschap veel groei en bloei toewensten. Voor de leerlingen was er na afloop een traktatie.

Per 1 september 1928 ging meester Van Gool van de jongensschool om gezondheidsredenen met pensioen en werd hij als hoofdonderwijzer opgevolgd door meester Simonis. Willem Jozef Baaten uit Waspik, pas afgestudeerd aan de Rooms-katholieke Kweekschool van 's-Hertogenbosch, kwam het onderwijzersteam versterken. Bij wet werd met ingang van het nieuwe schooljaar, toentertijd aanvangend op 1 april, in 1929 een verplicht zevende leerjaar van kracht. Tevens werd een nieuwe (verlaagde) leerlingenschaal vastgesteld. Hierdoor was een derde leerkracht noodzakelijk. Per 1 mei 1929 meldde zich in Dussen, pas afgezwaaid uit militaire dienst, Abraham Adr. Pancratius Kamp, kwekeling van de Rooms-katholieke Kweekschool Dongen, maar net als meester Baaten uit Waspik afkomstig. Als bijzonderheid gold dat meester Kamp in het bezit was van het diploma Godsdienstkennis. Het salaris van de beide onderwijzers mag met een pensioengrondslag van f. 1.205,- geen vetpot genoemd worden.

Door de verruimde leerplicht en dientengevolge groter aanbod van leerlingen diende de rooms-katholieke jongensschool met een derde klaslokaal te worden uitgebreid. In augustus 1929 werd de aanbouw van de jongensschool voor f. 9.000,- gegund aan aannemer Piet van Mierlo, met de aantekening dat zo spoedig mogelijk met de bouw zou worden begonnen. Jan Lensvelt Sr. Azn had als leerling-timmerman in dienst van

Piet van Mierlo een belangrijk aandeel in de bouw. Volgens hem is vrij kort ná de oplevering van de aanbouw ook begonnen met de bouw van een gymnastieklokaal en werd tevens het portaal vóór aan de school gerealiseerd. Na afloop van het schooljaar 1936 vertrok meester Kamp naar Drunen.

Het rooms-katholieke onderwijs onderging na de oorlog een behoorlijke gedaanteverwisseling. De naoorlogse geboortegolf resulteerde al snel in een chronisch ruimtegebrek om de toevloed van schoolgaande kinderen te kunnen opvangen. In 1955 was het aantal aanmeldingen voor de jongensschool dermate groot dat de een gedeelte van de eerste klassers noodgedwongen ondergebracht moest worden in de meisjesschool. Indachtig de strikte scheiding van jongens en meisjes werd een aparte klas en zelfs een afgebakend speelplaatsje gecreëerd voor de jongens. Eind jaren 40 kwam meester Jan Dickens en later Hanegraaf het onderwijsteam van de jongensschool versterken. Naar later bleek, twee verbintenissen voor het leven. In 1963 werd de jongensschool in de Dorpsstraat gesloten en werd er gefuseerd met het katholieke meisjessonderwijs in het Rommegat

We vervolgens onze weg naar de stoep van de Oude Straat.

Van Honsewijk, een bestuurdersgeslacht in Dussen

88: Boerderij van Honsewijk aan de stoep van de Oude Straat

Rechts op de achtergrond staat de boerderij van Nico A.C. van Honsewijk. In 1832 stond op deze plaats de boerderij van de weduwe Jan Uithoven, welke in 1838 in bezit kwam van Antonie van Honsewijk en sindsdien altijd in de familie is gebleven. In 1909 brandde het pand af door blikseminslag; het had destijds een rieten dak. Met gebruikmaking van oude materialen werd het opnieuw opgetrokken. Er zijn meer van dergelijke boerderijen uit een eerdere periode in de streek te vinden, maar deze is geheel origineel. Aan de voorgevel is de oorspronkelijke loop van de Hoek te herkennen.

Op de foto ziet u links het huis van Van Luxemburg die blijkbaar ook sigaren verkocht en rechts dat van Wim Bax. Daarachter de hoeve van Van Honsewijk. De lange man in het midden is meester Linders van de jongensschool Het kleine manneke rechts is Jan van Dortmund (de kapper)

89: De boerderij van Honswijk vroeger

90: Hedendaagse foto van de boerderij die thans als monument wordt aangemerkt

91: Van Honsewijk, een bestuurdersgeslacht in Dussen

De geslachtsnaam Van Honsewijk, Honsewijk, Honswijk is waarschijnlijk een zogenaamde herkomstnaam. In het Land van Altena, onder Woudrichem, lag in de middeleeuwen het woonoord Honswijk, eeuwen lang een welvarende nederzetting van de abdij van Berne. Daarnaast is nog een Honswijk bekend in Utrecht.

De geslachtsnaam komt thans nog maar sporadisch voor. Op de website met familienamen, welke is samengesteld aan de hand van de telefoonabonnees uit 1993,

komt de naam Van Honsewijk slechts drie keer voor en alleen in Dussen. De andere varianten van de geslachtsnaam leveren geen resultaat op. Ook in het Nederlandse Repertorium van Familienamen dat een overzicht geeft van de namen en het aantal naamdragers die bij de volkstelling van 1947 zijn geregistreerd, zijn geen vermeldingen van de familienaam, in welke variant dan ook, terug te vinden.

Toch is de geslachtsnaam al vrij oud. In 1409 beleende Willem van Holland de heerlijkheid Giessen Oudekerk aan Wisschaert van Hontswijck, zijn stalmeester. In 1429 was in het Utrechtse Jutfaes sprake van joncfrou Hildegont Dircxdochter van Honswijck. En in 1453 werd Godevaart van Honswijck als schepen van Woudrichem genoemd.

Onder Dussen vinden we de oudste vermelding in 1474. Toen werd Jan van Honswijk beleend met een hofstede met land in Muilkerk, strekkende noordwaarts tussen de oude straat (!) en de wetering. En in 1493 wordt Aleid, een dochter van Dirk van Honswijk, beleent met 14 hont land in het land van Altena op den Hil in Babiloniënbroek, strekkend van de oude weg tot Adriaan van de Wetering. Deze Aleid was een nicht van Willem van Hontswijck van wie we eerder al constateerden dat hij in 1484 vergeefs aanspraak maakte op een deel van die Mouwe in de Vorensaterwaard. Werd deze Willem van Hontswijck in officiële stukken nog aangeduid als van “an die Giessen”, mogelijk als gevolg van de Sint Elisabethsvloed, in de familiepapieren van de ambachtsheer van Dussen Muilkerk is een gedrukt fragment aanwezig waaruit blijkt dat in 1514 zijn zoon Jan Willemszoon (let op het patroniem) van Honswijck (gehuwd met Maria Schalk) als schepen te Dussen fungeerde. Hij bleek in 1481 te Dussen geboren.

Zijn lidmaatschap van de schepenbank van Muilkerk wordt nog maar eens bevestigd door een oorkonde uit 1516. Hiervan werd een authentieke kopie aangetroffen in het archief van de Kloosters Mariënkroon en Mariëndonk in Heusden, gemaakt door notaris Rembout Ketelaar waarin als Richter en de gebruikelijke 7 heemraden in Dussen in Muilkerk worden genoemd: Ariaan Corneliszn - Klaas van Camp Corneliszn - Willem Scalkenzn - Jan van Honswijk Willemszn - Ariaan van den Eik Aartszn - Aart Janszn - Rolof Euwoutszn - Michael Janszn.

In de leenregisters bijgehouden door diverse Hofsteden van hun bezittingen onder Dussen, werden in de zestiende – en zeventiende eeuw nogal wat Van Honsewijks vernoemd. Hieruit blijkt dat ze behalve hun eerder genoemde bezittingen in Muilkerk en den Hill ook nog beleend waren met percelen in de Bruinenhoeve in Muilkerk, maar ook buitendijks.

Het geslacht zette zich verder voort via nazaten uit het huwelijk van Jan Willemszn van Honswijk met Maria Schalk. Hiertoe behoorden bijvoorbeeld de schepen van Muilkerk, Jan Cornelis van Honswijck, in 1634, en Cornelis van Honswijck, in 1675, en later, in 1800, Hendrick van Honswijck. Als collecteur der verpondingen werden vernoemd: 1733 Jan van Honsewijk en 1761 Hendrik van Honsewijk.

In de RK-DTB-registers van Dussen dateert de oudste vermelding van eind-zeventiende eeuw. Antonius Teunisse van Honswijck, gehuwd met Mariae Jans Tonien, diens broer Jan Tonisse van Honswijck, gehuwd met Johanna Hendrika Kivits en hun beider zuster Aechtje Teunis van Honswijck, gehuwd met Gerrit Aarts Lensvelt. Dit waren dus allen kinderen van een zekere Antonius van Honswijck.

De familienaam Van Honswijck werd in Dussen voortgezet via deze Antonius. Door zijn zoon Anthonius Teunisse maar met name door Jan Tonisse van Honswijck. Jan trouwde in 1699 met Hendrika Kivits en bekleedde in 1733 de functie van Collecteur der Verponding. Uit zijn huwelijk met Hendrika werden tal van nakomelingen verwekt maar het was met name Henricus, de tweede zoon, die z'n stempel zou drukken op het vervolg van de stamlijn in Dussen.

Deze Henricus of Hendrik van Honsewijk volgde in 1761 zijn vader op als Collecteur der Verponding. Ruim daarvoor, in 1738, trouwde hij met Dirske Janse Baas en uit dit huwelijk werden onder meer Johannes (1743) en Henricus jr. (1747) geboren.

Laatstgenoemde Henricus jr. trad in 1774 in het huwelijk met Mijna Teunisse Lensvelt en uit dit huwelijk werd in 1776 een zekere Antonius verwekt. In 1800 werd Hendrick Hendrikse genoemd als schepen van Muilkerk, daarmee de regententraditie van de familie voortzettend. Nadat Mijna was overleden, hertrouwde Hendrick met Kuijntje Schalcke die hem onder andere een zoon schonk, Theodorus, geboren in 1791.

Omstreeks 1830 - Hendrick Hendrikse was ondertussen (1827) overleden - bezat weduwe Kuijntje en haar kinderen een kleine boerderij aan de dijk bij de Peerenboom, halverwege de Peerenboomsche Sluis en de Straatweg met omringend land in het Langewerf. Meer waarschijnlijk woonde ze echter aan de Kornsedijk, halverwege de aansluiting met Den Hoek en de Kornse Sluis, alwaar men in het achterliggende Zuidenveld ter hoogte van het natuurreservaat ook land in eigendom had. Daarnaast beschikte men over percelen land in de Zuid-Hollandse polder. Op perceel E-214 zou in 1880 deze Berkenhoeve verrijzen.

92: Berkenhoeve in Zuid-Hollandse Polder

93: Berkenhoeve met schuur

Aan de Buitendijk in Hank, tussen de Straatweg en Kerkstraat die toen nog Nieuwe Steeg heette, woonde omstreeks 1830 een zekere Antonius van Honsewijk, landbouwer van beroep met wat land aan de Oude Straat. Misschien was dit Antonius, zoon uit het huwelijk van Henricus en Mijna Lensvelt, die in 1816 trouwde met Cornelia Vermeulen uit Teteringen. Hoe dan ook, deze Antonius (1776-1846) vormde in ieder geval via zijn zoon Henricus Antonius de stamlijn van onder andere Toon van Honsewijk (1859-1925, de Oude) en diens zoon Toon van Honsewijk (de Jonge). Ondernemend was hij ook. Hij nam in 1822 van zijn (stief)broers en -zussen hun erfdeel van een perceel in de Zuid-Hollandse Polder over. En hij was ook degene die in 1838 de hoeve aan de stoep bij de Oude Straat kocht.

De jongere halfbroer van Antonius, Theodorus van Honsewijk, koos in 1837 Margarita van Dinter - eveneens telg van een vooraanstaand geslacht in Dussen - als partner en vormde de stamlijn met onder meer Adriaan H. van Honsewijk, de bekende burgemeester van de slothoeve, als nageslacht. Daarmee zijn we tevens aanbeland in de tijd dat de Van Honsewijks zich noch nadrukkelijker met het bestuur van Dussen zouden gaan bemoeien.

Het geslacht Van Honsewijk begon namelijk in de negentiende eeuw steeds meer een vooraanstaande rol te vervullen binnen de bestuurlijke kringen van Dussen. In 1829 met F. van Honsewijk als kerkmeester, maar vooral met Theodorus van Honsewijk, in 1854 als wethouder tevens loco-secretaris en armmeester, daarnemens in 1860

gemeenteontvanger en, in 1863 bij de oprichting, vice-president van de Vincentiusvereniging, later president.

De zoon van Theodorus de wethouder, Adriaan H. van Honsewijk (1839-1926), begon z'n bestuurlijke loopbaan als kerkmeester, werd later secretaris-penningmeester van het rooms-katholieke kerkbestuur en het gasthuisfonds, wat hij combineerde (in 1874) met de functie van gemeente-ontvanger. Omdat door het overlijden van zijn schoonvader, in 1880, een zetel in de gemeenteraad vacant kwam, werden verkiezingen gehouden waarbij Adriaan van negentig procent van de opgekomen kiesgerechtigden het vertrouwen kreeg. Het wethouderschap werd eveneens zijn deel. Het burgemeesterschap ging in eerste instantie nog over op J.H. Stael, maar in 1894 kreeg Adriaan de ambtsketen omgehangen. Hij was geruime tijd (1894-1915) burgemeester met daarnaast nog tal van nevenfuncties waaronder president van de Vincentiusvereniging, later erepresident, bij de oprichting in 1869 voorzitter van schuttersvereniging De Batavieren, beschermheer van Fanfare Wilhelmina en erevoorzitter van de rooms-katholieke mannenvereniging Ons Belang. Daarnaast fungeerde hij in 1890, 1904 en 1912 tevens als wethouder.

Of hij zijn burgemeestersbenoeming te danken had aan zijn bestuurlijke kwaliteiten, dan wel dat hij een dochter van voormalig burgemeester J.J. Sprangers tot bruid verkozen had, laten we in het midden. Hij had als bestuurder in ieder geval met een aantal precaire zaken van doen, met name door het graven van de Bergse Maas. De periodieke bevoeiing van het land viel weg, waardoor het minder vruchtbaar werd, wat weer consequenties had voor de lokale boeren. De Dussensche Gantel werd afgesloten met desastreuze gevolgen voor de drinkwatervoorziening in het dorp, wat leidde tot meerdere tyfusuitbraken. De havenfunctie van de Sluis ging verloren, waardoor de plaatselijke middenstand getroffen werd. Maar hij kreeg ook te maken met de gemeentegrenscorrectie van 1909 - ook vanwege de Bergse Maas - waardoor de papierfabriek aan het Keizersveer onder Dussens bestuur kwam, wat door de directie argwanend bekeken werd omdat men de burgemeester van Dussen wel enige kennis toedichtte van het landbouwbedrijf, maar dat hij minder kaas gegeten zou hebben van industriële nijverheid. Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd hij ook nog eens geconfronteerd met de noodzakelijke opvang van een grote groep Belgische vluchtelingen.

Adriaan's flamboyante zoon Johannes Hendrikus (meneer Johan) had minder bestuurlijke aspiraties; hij zag meer in het bedrijfsleven en stichtte de Graan- en brandstoffenhandel Boerenbelang aan de Molenkade. In zijn vrije tijd toerde hij op z'n vervaarlijk uitziende motorfiets door het Altenase land.

Daarentegen was Adriaan's achterneef, de "oude" Toon van Honsewijk, kleinzoon van Theodoor's halfbroer Antonius, 34 jaar lang (1890-1924) wethouder, terwijl diens zwager Leentje de Bodt bijna een mensenlevenlang als secretaris-penningmeester functioneerde van het kerkbestuur en R.K. Gasthuisfonds.

De oudste broer van (de Oude) Toon van Honsewijk, Renier Cornelis van Honsewijk (1851-1923), roepnaam Nierus, trouwde in 1880 met Anna van Dongen uit Klundert. Het gelukkige paar betrok na de wittebroodsweken de gloednieuwe Berkenhoeve midden in het wijdse polderland. Nierus genoot op latere leeftijd een groot aanzien in Dussen en werd algemeen beschouwd als een wijs man, waar men terecht kon voor

goede raad. Hij werd in 1873 penningmeester van de Vincentius Vereniging en was in 1881 gemeenteraadslid.

Maar ook inzet voor "geloofsneutrale" belangenverenigingen werd door de Van Honsewijks niet geschuwd, hetgeen blijkt uit het voorzitterschap van eerdergenoemde Nierus van Honsewijk, in 1906, van de Geitenfokvereniging. En tenslotte met de "jonge" Toon van Honsewijk - zoon van de "oude" Toon van Honsewijk - die zich verdienstelijk maakte als kerkbestuurder, vanaf 1930 zelfs als voorzitter, armmeester en eveneens vanaf 1930 als president van Vincentius waar hij uiteindelijk toch zijn vader opvolgde die zeven jaar eerder zijn functie als werkend lid had neergelegd. Toon "de Jonge" was ook degene die pastoor Janssens de Horion rondreed in zijn karos tot dat de pastoor zich de luxe van een moderne automobiel permitteerde. Hij was ná de Tweede Wereldoorlog zelfs nog tijdelijk gastheer voor de rooms-katholieke kerkgangers door zijn schuur bij Boerderij De Stoep als noodkerk open te stellen. Daar zijn aardige verhalen over te vertellen, net als over Toon van Honsewijk zelf trouwens, maar die gaan we hier vanavond niet vertellen.

94: Boerderij van Jos en Jo Verhoeven-Hakkel

95: Hedendaagse foto van de boerderij die thans als monument wordt aangemerkt

Een weinig verderop langs de zuidflank van de dijk bevindt zich een uit 1759 daterende boerderij van het dwarsdeeltype met invloeden van de late Vlaamse schuurvorm. Daar woonde de burens van Toon van Honsewijk, Gertje Verhoeven en zijn vrouw. Het is het geboortehuis van de beroemde Elfstedentochtrijder Anton Verhoeven. Thans woont er Jos Verhoeven. De boerderij was in 1832 eigendom van Johannes van Iersel. Op de foto is rietdekker Janus de Ronde bezig het dak te herstellen.

96: Bakkerij en winkel van Bernard van Dijk

Naast de boerderij van Verhoeven stond vroeger de bakkerij van Bernard van Dijk, waar daarvoor een schuur van Antonie van Kooten had gestaan. Bakker van Dijk en zijn echtgenote staan links voor op de foto. In het midden de bakkerskar met Jan Verhoeven en voor de winkel, met mand aan de fiets, slagere knecht Barendje Zetter. Tegenover Bernard van Dijk was de smederij van Toon en Jan Rafels. In 1830 behoorde het pand met erf eveneens tot de eigendommen van Antonie van Kooten.

97: Boerderij van Toon van Dijk (van Brammen)

Daarmee maken we een bruggetje naar een van de bewoners van deze boerderij. Binnendijks langs de Muilkerk stond en staat nog steeds deze hoeve, waarvan de oorsprong volgens de jaartalankers in de voorgevel teruggaat tot 1782. Overigens lijken die jaartalankers pas later te zijn aangebracht, want op deze foto ontbreken ze nog. Deze monumentale hoeve behoorde Antonius van Kooten toe. De Van Kooten's vormden een niet onbemiddeld boerengeslacht in het Dussense. Met name in de directe omgeving van de boerderij had men behoorlijk veel land en onroerend goed in eigendom.

98: Hedendaagse foto van de boerderij van Van Kooten die thans als monument wordt aangemerkt

Abraham van Dijk, de vader van de latere bewoner Toon van Dijk (Toon van Bramme), trouwde een dochter van Van Kooten en zal zodoende in het bezit gekomen zijn van dit familiestamhuis.

Het verdwenen geslacht Van Kooten uit Dussen

99: Het verdwenen geslacht Van Kooten uit Dussen

Net als van Honsewijk is de geslachtsnaam Van Kooten, Koten, Cooten waarschijnlijk ook een zogenaamde herkomstnaam. In Utrecht ligt het dorp Cothen, onderdeel van de gemeente Wijk bij Duurstede. Bij de volkstelling van 1947 was de familienaam het sterkst geconcentreerd in de provincie Utrecht met direct daar achteraan Zuid-Holland, Noord-Holland en Gelderland. Op beperkte schaal kwam de naam ook in Noord-Brabant voor. Thans is de geslachtsnaam in Dussen niet meer vertegenwoordigd.

De oudste vermelding in Dussen is die van Jasper Claassen van Koten gehuwd met Peeterken Jansz van Hees en daterend van eind zeventiende eeuw. Daarvoor al werd de naam vernoemd in Heusden waar een uit Utrecht afkomstige soldaat gelegerd was die te Veen zijn bruid vond. Wat later zijn er vermeldingen van de naam in Drongelen en Babyloniënbroek. Of dat deze vermeldingen alsmede die in het Dussense verband houden met de soldaat uit Utrecht staat niet vast en is hachelijk om te veronderstellen.

Hendrick de tweede zoon van Jasper Claassen huwde in 1709 met een Dussens meisje Margarita de Roij en zij kregen een hele kinderschaar. Blijkbaar heeft het de Van Kooten's vrij spoedig daarna al redelijk voor de wind gegaan want een zoon van Hendrick, Jasper genoemd naar zijn opa, bekleedde in 1782 de positie van schepen van Muilkerk. Dergelijke functies werden over het algemeen slechts toebedeeld aan invloedrijke personen met meestal behoorlijk wat grond in eigendom. Ook een kleinzoon van Hendrick, ook Hendrik geheten, vervulde in 1806 de rol van schepen van Muilkerk. Die veronderstelde gegoedheid blijkt eveneens uit de huwelijken van enkele dochters van Hendrick en Margarita met zonen van geslachten van aanzien. Zo trouwde Klassina met Cornelis van der Beek uit Broek en vond Elisabeth haar huwelijkspartner in Hermen Verschoor uit De Werken. Bij haar overlijden werd voor Elisabeth een impost geheven van f. 30,-- zijnde 1e classis

De geslachtslijn in Dussen, die de gereformeerde religie aanhing, zette zich voornamelijk voort via Bastiaan, de oudste zoon van Hendrick en Margarita. Bastiaan huwde met Megcheltje Peters van Waarhuijzen. Uit dit huwelijk werden in ieder geval drie kinderen geboren: Hendrik (de schepen van Muilkerk in 1806), Antony en Grietje.

De oudste zoon, Hendrik, trouwde te Dussen in 1775 met Lena Elisabeth Ouwerkerk ook een vooraanstaand geslacht in Dussen. Ze kregen een uitgebreide kinderschaar, maar nogal wat kinderen kwamen vroegtijdig te overlijden. Daarbij was het opvallend dat de kinderen van het mannelijk geslacht in de kerk van Dussen Muilkerk begraven werden, dit in tegenstelling tot hun jong overleden dochters. Hun zoon Gerrit bewoonde omstreeks 1832 samen met zijn zoon Cornelis van Kooten een boerderij aan

de Baan, tussen de Voor- en Achterstraat, ter hoogte van de aansluiting met de Diebracht. Een van hun dochters, Mechelina, trouwde in 1811 met Cornelis Rombout, een welgestelde boerenzoon. Dit gezin omvatte in ieder geval vijf dochters maar ook een zoon Johannes Rombout. Zij woonden aan de Sluis, waar nu H.R. Koppelpaarden gevestigd is. In 1842 was hun woonboerderij slachtoffer van brandstichting, een brand met grote gevolgen. Een vijftal omliggende panden alsmede de in 1826 gebouwde tegenoverliggende rooms-katholieke kerk werden eveneens prooi van de vlammen en legden het nieuwe hart van Dussen Munsterkerk in as.

De tweede zoon Antony van Kooten trouwde in 1778 met Anna Pellecaan uit Dussen. Dit gezin vormde de geslachtslijn die de familienaam in het negentiende eeuwse Dussen gestalte zou geven.

Een zoon Bastiaan Antonisse, geboren in 1783, trouwde met Helena van Dalen uit Dussen. Het gezin kende tenminste vijf kinderen: Eimert, Antonie, Peter, Adriaan en Arina Adriana. De oudste zoon Eimert huwde met Elisabeth Rombout. Een van hun dochters was Helena die in 1853 met de welbekende Abraham van Dijk - de vader van Toon van Dijk (Toon van Bramme) - in het huwelijk trad. Een andere zoon was Antonie, in 1833 getrouwt met Helena Pellecaan uit Emmikhoven. Hij was vermoedelijk degene die bij z'n huwelijk de in 1782 gebouwde monumentale boerderij in de Muilkerk ter hoogte van de aansluiting met de Kornsedijk heeft betrokken. Of de hofstede daarvoor al familiebezit was en of zijn vader Bastiaan Antonisse van Kooten de boerderij in 1782 misschien ook zelf heeft laten bouwen, dan wel aangekocht heeft, is niet bekend.

Een andere zoon uit het huwelijk van Antony met Anna Pellecaan is Hendricus die in 1825 trouwde met Teuntje Koekoek. Hoewel ook uit dit gezin een behoorlijk aantal kinderen voortspruitte, bestaat de indruk dat deze tak niet bijster welgesteld was. Hendricus werd in de burgerlijke stand ook slechts aangeduid als bouwman. Wel trouwde een van hun kleindochters in 1876 met een zekere Cornelis Haspels, wat weer familiebanden veronderstelt met Kasper Haspels, de aannemer/timmerman tevens gemeenteraadslid in Dussen die de voormalige notaris- later dokterswoning in het Binnen voor zijn gezin bouwde.

Merkwaardig genoeg stukt het daarna met de Van Kooten-vermeldingen in de burgerlijke stand. De prachtige boerderij in de Muilkerk kwam in bezit van Abraham van Dijk en later van Toon van Dijk (van Bramme). Naast Antony van Kooten en Cornelis en Gerrit had in 1832 ook een zekere Bastiaan van Kooten uit Meeuwen land in bezit in Dussen. Maar het meest tot de verbeelding sprekend, waren toch de indrukwekkende hofstede in de Muilkerk van Antony van Kooten met de omringende landerijen en wat er allemaal verder aan onroerende zaken op gebouwd was, dat tot zijn bezittingen gerekend mocht worden. Daarnaast had hij ook landerijen inde Zuid-Hollandse polder. Hij was ook degene die in de polder een stuk land aan de gemeente Dussen verkocht voor de realisatie, in 1873, van een Algemene Begraafplaats met baarhuisje (Laarhuisje), die overigens nimmer in gebruik genomen werd. Volgens niet bevestigde bronnen zou Antony van Kooten in 1877 uit Dussen vertrokken zijn. Omtrent de redenen hiervan tasten we nog in het duister. In het NRC van 28 december 1929 vonden we nog een bericht dat de boerderij van weduwe van Kooten was afgebrand, doch dat het woonhuis behouden bleef. Een paard

van F. Pellikaan en een vrachtauto van N.Veen gingen mede verloren. Verdere details ontbreken.

100: Casa Cara (dierbaar huis)

101: Casa Cara vandaag den dag aangemerkt als monument

De Hoek en de Muilkerk langs zij beide oevers van het riviertje De Dusse, vroeger dus Oude Straet en Lange Straet genoemd, zijn eeuwenoude verbindingswegen tussen Dussen Muilkerk en Dussen Munsterkerk waarvan kerk en kerkhof (vóór 1421) waarschijnlijk in de Zuid-Hollandse Polder lag tussen de Oudestraat en de Kalversteeg.

In De Hoek, langs de zuidoever van de Dusse, vinden we villa Casa Cara - dierbaar huis - met daarnaast op de zogenaamde Schalkenwerf een boomgaard met Appelschuur. In 1865 liet de erfgenaam van Dirk van Dijk, Leonardus Bouman, in de boomgaard naast zijn huis een nieuwe woning bouwen. Beiden werden in 1896 verkocht aan particulier J.E. de Koning-Kooij en infanterieluitenant C.J. Tijken en herbouw in de typische koloniale chaletstijl vond plaats in 1900. Waarschijnlijk was in eerste aanleg het lage bouwblok als opzichtershut gebouwd, maar werd dit al snel uitgebreid tot opzichterwoning en zo verbonden met de fruitteelt in de streek. De omringende kleinere huisjes werden een voor een gesloopt.

102: Magazijn bij de Boomkwekerij van Het Oude Maasje aan de overzijde van weg

103: Fruitschuur naast Casa Cara, op de Schalkenwerf, welke thans als monument wordt aangemerkt

De Appelschuur werd al in 1895 door de compagnons Koning en Tijken gerealiseerd. Samen met een identiek magazijn aan de overzijde van de weg, waar de boomkwekerij gevestigd was, diende het als opslag en kantoor voor het fruit- en stroopbedrijf van een van oorsprong veel groter gebied aan boomgaarden.

De villa met naastgelegen Schalkenwerf met Appelschuur, tegenoverliggende boomkwekerij met magazijn, 3 percelen boomgaard Welgelegen in het Noordeveld met molen en landbouwperceel de Steenbakker aan de Baan, vormde tezamen het bedrijf: Vruchtenteelt en Boomkwekerij Het Oude Maasje. Het kwam in 1920 bij notaris Rietstra onder de hamer, waarbij het destijds ingezet voor in totaal 55.000 gulden.

104: De boerderij van Willem van Dinteren

105: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt

Een weinig verderop, aan de overkant van het water, hoewel enigszins aan het zicht onttrokken door de zwarte gepotdekselde houten schuur er voor, ontwaren we boerderij Cleijhoeve. De naam is niet oorspronkelijk maar door de huidige bewoners gegeven. De boerderij van het Hallehuistype dateert van vóór 1832. Tot 1958 bleef het pand in het bezit van nazaten van Adriaan Jans van Dinteren.

De historische waarde van de Muilkerk valt verder nog af te leiden uit een aantal andere markante boerderijen en woningen verderop. Maar daar komen bij een volgende gelegenheid nader op terug.

In onze beknopte uiteenzetting over regentengeslachten in Dussen mag Stael natuurlijk niet ontbreken.

Stael, een regententraditie in Dussen

106: Stael, een regententraditie in Dussen

De herkomst van de geslachtsnaam Stael of Staal is moeilijk te duiden. Het kan zowel een patroniem, een metonymische beroepsnaam (afgeleid van een product geproduceerd door de eerste naamdrager) als een adresnaam zijn. Omdat de oudste schrijfwijze onder Dussen ook wel Staele is, zou de naam mogelijk afgeleid kunnen zijn van "dijkonderlaag of -fundament". De geslachtsnaam met "ae" is vrij uniek. Bij de volkstelling van 1947 wordt de naam slechts 50 keer opgetekend waarvan 35 keer in Noord-Brabant. In het telefoonboek van 1993 komt deze schrijfwijze van de naam nog maar 14 keer voor, waarvan 5 keer in Dussen. Daarentegen is de variant met dubbel "aa" talrijk en ook wijdverbreid door het land. Bij het Nederlandse Repertorium van Familienamen worden een vrij groot aantal naamsvermeldingen en literatuurreferenties vermeld waarvan de oudste terug gaat tot in de veertiende eeuw.

Hendrik Donkersloot schreef in 1939 in zijn geschiedenis van Dussen: *"Indien Stael vroeger en Van der Stael hetzelfde geslacht beteekenen, dan vermeldt de Leenkamer van Holland dit geslacht reeds in 1540, toen Cornelis Pieterse van der Stael in dat jaar met acht morgen lants in muilkerkck verlijt werd, die bij zijn dood in 1560 overgingen op zijn zoon Jasper Cornelis van der Stael. Maar, zo vervolgde hij, dan zouden wij ook moeten noemen de, in 1685, Gorinchemsen burgemeester Jan van der Staal, de achttiende eeuwse burgemeester Johan van der Staal en zelfs Wouder van der Staele, die in 1389 schepen van Heusden was"*.

Ook al mochten deze Van der Staals tot een geheel ander geslacht behoren, zeker is dat Dussen-Muilkerk reeds in 1614 Adriaen Pieterse Stael en Dussen-Munsterkerk in 1636 Johan Adriaense Stael, zeer waarschijnlijk vader en zoon, tot schout hadden. Nadat Donkersloot nog de in 1676 overleden Mr. Adriaen Stael, Licentiaat in de Rechten, residerende aan de Dusse onder Zuid-Holland, genoemd heeft, wordt door hem verder verwezen naar de zogenaamde regeringslijsten.

107: Dit waren de zegels die door Adriaen Pieterszoon Stael en Pieter Adriaenszoon Stael werden gebruikt

In die "regeringslijsten" werd in 1569 een zekere Pieter Adriaens als schout van Muilkerk genoemd. Hij voerde toen nog slechts het patroniem Adriaens en nog geen geslachtsnaam. Vanaf 1601 bekleedde Adriaen Pieterse Stael de schoutambtsfunctie; dit was vrijwel zeker de zoon van Pieter Adriaens.

In Dussen dook de naam voor het eerst in schriftelijke bronnen op in de "ae"-variant. In 1620 overleed Adriaen Peters Stael (Staele). Hij was vanaf 1601 tot 1617 schout van Dussen Muilkerk. Zo werd bij de verkoop van de heerlijke rechten van Munsterkerk in 1609 (aan Walraven van Gent) door schout Adriaen Pieterse Stael een verklaring afgelegd.

Niettemin verkoos Walraven van Gent mr. Gijsbert van Benscop als allereerste rentmeester aan te stellen. Johan (Jan) Adriaens Stael, de zoon van Adriaen Pieterse Stael, die al secretaris en ook schepen van Muilkerk was, volgde zijn vader op en ging in 1636 tevens als schout van Munsterkerk functioneren. In 1622 werd hij beleend met 2 hont zijnde een boomgaard met hof, binnendijks aan de sluis van Dussen Munsterkerk, strekkende van de dijkkaveling tot de eerste dwarssloot. Jan's zuster Anneke was toen getrouwd met de burgemeester van de Hill. Daarnaast waren er nog tenminste drie broers Willem, Dirck en Rijckert.

Jan Adriaens werd in Munsterkerk in 1642 als schout opgevolgd door Jan Peterse Stael; vermoedelijk een neef. Een broer van Jan Peterse, Arien Pieterse Stael werd in 1641 genoemd als schepen van Munsterkerk. In 1660 werd Jan Adriaens' jongere broer Rijckert als schout aangesteld terwijl in 1664 ene Edewaert Stael en in 1673 Aduart Stael als secretaris van Muilkerk werden genoemd. Een andere broer, Willem Adriaense Stael, zelf katholiek maar getrouwd met de protestante Adriana van Brandwijk - telg uit een vermaard Meeuwens bestuurdersgeslacht dat later ook z'n stempel op Dussen zou drukken - was in 1676 schout van Muilkerk. In 1685 was Rijckert Stael lid van de schepenbank van Munsterkerk om in 1694 tevens als burgemeester van Muilkerk te worden aangesteld. Vermoedelijk betreft het de jongere broer van Jan Adriaens.

In 1688 vonden we Jan Antonij Stael (hij was in 1678 gehuwd met Anneken Corsten de Groot) als schepen van Munsterkerk geregistreerd en in 1708 Antonie Jans Stael, vermoedelijk zijn zoon (geboren in 1679). In 1709 was Pieter Staal Collecteur der Verponding.

Ondertussen hadden de Staelen zich echter ook op het kasteel binnen gewerkt. Uit een akte van 1684 blijkt dat Dirck Stael in de functie van rentmeester als gemachtigde voor de heer van Munsterkerk, Van der Schueren Hagoort, optrad. Tot zijn dood in 1716 combineerde hij deze functie met het secretarisschap van Munsterkerk (Th. Stael, 1695. Hij was vermoedelijk gehuwd met Berta van Rijswijck).

Via de stamlijn van Rijckert Adriaense Stael werd de regententraditie voortgezet. Zijn zoon Peter (Pieter) Stael trouwde met Anna Verstegen en zij gingen in Babyioniënbroek wonen. In 1733 werd hij als opvolger van rentmeester Couwenberg tot "griffier van den adellijke heuse" aangesteld, waarmee na een tijdelijke onderbreking vanaf 1716 tot 1733 deze positie weer terug in bezit kwam van de Staelen, om hem daarna niet meer af te staan. Tot de verkoop van het kasteel aan de familie Suringar (in 1925) bleven de Staelen rentmeester en genoten in Dussen hoog aanzien. De rentmeester voerde veel correspondentie (in het Frans) met de kasteel eigenaren De Croix in Parijs en Namen en later D'Ursel in Brussel. Ook werden regelmatig grote sommen geld overgemaakt op de rekeningen van de kasteelheren. De rentmeester spande zich daarbij in zoveel mogelijk uit het bezit te genereren. Zijn eigen inkomsten hielden daar namelijk direct verband mee. In 1806 woonde de oude Peter Stael met toestemming van Markies de Croix in het kasteel.

Uit Peter Stael zijn huwelijk met Anna Verstegen werd onder meer Richardus (1728) geboren, die net als zijn vader het rentmeesterschap ging bekleden. Hij trouwde in 1761 op den Hill met Pieterella Sprangers, de dochter van Pieter J. Sprangers en Adriana Kivits. Uit dit huwelijk werd in 1768 te Broek Petrus Josephus Stael verwekt.

Deze Petrus Josephus bleek meer in z'n mars te hebben. Hij trouwde in 1797 met de Dongense bierbrouwersdochter Johanna van Son, wiens moeder uit de Sprangersfamilie stamde. Het bleek geen doorsnee huwelijk maar een dat bij de gaarder op 5 mei 1797 van Babyloniënbroek werd aangegeven als *in de eerste classe (zijnde den bruidegom de bruid gevolgt in 't trouwen); zijnde ingevolge resolutie van 27 Maart 1781, 30 gld tot lasten van dese Rendant op Slot van den Staat voor de bruid uijtgetrokken f 30.0.0.*

Peeter Stael werd ook opgenomen in het register van het Nederlandse Patriciaat (blauwe boekje, 48, p.398). En dat wil wat zeggen, want dat gebeurt slechts dan wanneer het geslacht tenminste zes! generaties lang een toonaangevende rol speelt en bovendien gedurende die tijdspanne van onbesproken gedrag is geweest.

Als rentmeester van Markies de Croix was hij tevens aangesloten bij de Commissie van Breda. Deze organisatie van rentmeesters was in 1799 opgericht door de Bataafse Republiek, met als voornaamste doel de opbrengst van goederen bij rentmeesters onder beheer, uit de grijpgrage handen van de Franse regering te houden. Deze liet haar begerig oog vooral laten vallen op het vruchtgebruik van goederen van geestelijke instellingen en andere wereldlijke corporaties waaronder Franse geëmigreerden. Ook de goederen van de Heer van Dussen Munsterkerk, Markies de Croix, werden als zodanig aangemerkt en waren met een geschatte waarde van f. 9.000,- een aantrekkelijke prooi.

Behalve rentmeester werd P.J. Stael in zijn trouwjaar 1797 tevens als laatste schout van Dussen aangesteld en na de Franse inlijving in 1810 als Maire benoemd. Dat bleef hij ook na Nederlands onafhankelijkheid in 1814, waarbij herstel van de heerlijke rechten plaatsvond en de beide Dussens weer een schout met schepenen kregen. Toen bij algemeen reglement in 1825 het platteland verdeeld werd in gemeentes, behield hij z'n functie van eerste burger, maar nu van de beide Dussens. Hij bleef dat tot zijn overlijden in 1842 waarna hij als burgemeester werd opgevolgd door zijn zoon R.J.Stael, die al eerder het rentmeesterschap zal hebben overgenomen.

P.J. Stael had zijn boerderij in de Achterstraat van het Binnen, ongeveer daar waar in de twintigste eeuw Piet van Mierlo zijn loonbedrijf vestigde. Naast hem woonde landbouwer Peter Verschoor en aan de andere kant was de wagenmakerij van de weduwe Heimen de Rooij gevestigd. Omstreeks 1830 bedroeg zijn totale landbezit in de Gemeente Dussen 75-80 bunder, verspreid over de gehele gemeente. Of hij daarnaast nog land in pacht had of ook buiten Dussen land in eigendom had, is niet bekend.

Zijn zoon Richardus Josephus Stael was getrouwd is met Maria Francisca Mombers, maar doordat hij in 1851 op 53-jarige leeftijd kwam te overlijden, bleef hij slechts betrekkelijk korte tijd als burgemeester in functie. Er volgde toen een langdurige periode waarin J.H. Sprangers de burgemeesterscepter zwaaide, terwijl de zoon van Richardus Stael, net als zijn opa P.J. Stael genoemd, als wethouder fungeerde.

Deze Petrus Josephus Stael was gehuwd met Johanna Maria Lips, een zuster van de eerste pastoor van de Hank. Zijn zoon Johan Hubertus Stael (1842) volgde hem in 1880 als wethouder op. In 1881 was hij als zodanig en als lid van de bouwcommissie nauw betrokken bij de bouw van het eerste raadhuis van Dussen aan de Sluis, dat bij de grote dorpsbrand van 1892 geheel verloren zou gaan. In 1890 werd hij als burgemeester van Dussen geïnstalleerd, maar door ziekte duurde zijn ambtstermijn

slechts vier jaar. Bij testament verleende hij in 1895 financiële steun aan de bouw van het klooster te Hank.

Dat hadden eerder, in 1861, zijn ongehuwde tantes Johanna en Adriana Stael ook al gedaan voor de stichting van een klooster met meisjesschool te Dussen en wat later voor de stichting van de aparte parochie in Hank. Het onderwijs was de Stael dochters zeer toegewijd. Zo was Josephine Stael geestelijk moeder in Tilburg van de meisjes die bij de Zusters van Liefde voor onderwijzeres studeerden maar nog niet tot orde waren togetreden. Verder bleek Johanna Maria Stael, een zuster van P.J. Stael, overste te zijn in Heusden en in 't Goirke te Tilburg.

Volgens het bevolkingsregister van 1890-1910 woonde burgemeester J.H. Stael samen met zijn zuster Adriana P. Stael eveneens in de Achterstraat in het Binnen. Waarschijnlijk betreft het hier het voorvaderlijk huis van Peeter Stael en Johanna van Son. Zijn buurman was eveneens een Peter Verschoor die bovendien in die periode ook wethouder bleek te zijn. Omdat hij samenwoonde met zijn zuster zou dit er op kunnen duiden dat deze laatste Stael burgermeester van Dussen ongehuwd bleef.

Burgemeester Snijders.

108: Burgemeester met respect

Na Pieter Josephus Stael stonden aan het hoofd der gemeente Dussen de burgemeesters R.J. Stael van 1842 - 1851, J.H. Sprangers van 1851 - 1890, J.H. Staal van 1890 - 1894, A.H. van Honswijck van 1894 - 1915, J.J.H. Snijders van 1915-1939 en H.J.M. Mols sedert 15 april van dit jaar.

109: Het huis van burgemeester Snijders in Dussen Binnen (op de plek van bungalow Toos Vorstenbosch)

Johannes Josephus Hubertus Snijders werd te Bergen in Limburg geboren op 29 februari 1872 en bij raadsbesluit van 23 oktober 1890 tot gemeentesecretaris van de gemeente Dussen benoemd. Bij Koninklijk Besluit van 10 februari 1915 volgde zijn benoeming tot burgemeester. Op 9 februari 1939 bood hij zijn ontslag aan als burgemeester en secretaris. Hoe burgemeester zich de achting en liefde van de burgerij wist te verwerven, spreekt het best uit een tweetal huldigen welke hem te beurt vielen. De eerste had plaats op 27 november 1921 ter gelegenheid van zijn 25-jarig ambtsjubileum als gemeentesecretaris. Er werd uitbundig feestgevierd in Dussen. Uit de gemeentekas werd 250 gulden beschikbaar gesteld. Maar het was vooral de bevolking die het voortouw nam. Met: een feestelijke stoet van schoolmeisjes in witte jurken met oranje sjerpen, jongens met versierde fietsen, opgetuigde wagens, mannen te paard in klederdracht. Maar ook: erepoorten in heel Dussen, een aubade aan het gemeentehuis en chocolademelk voor de kinderen op school. Een foto-impressie.....

110: Mannen te paard in klederdracht

111: Nogmaals mannen te paard in klederdracht, maar nu allemaal

112: Versierde wagens

113: Aubade van schoolkinderen

- 114: De zingende kinderen willen best nog een keer op de foto**
115: Erepoort (niet bekend waar)
116: Erepoort Korn bij boerderij Toon van Krimpen (links) en café Harten Aas (rechts) van Louwke Vermeulen
117: Erepoort Rommegat bij huis C. Verbunt (links) en P. van Mierlo (rechts)
118: Erepoort Krekeldraai bij huis (rechts) van voerman Hannes de Rooij (de Thor) en Hannes Sagt (links)
119: Erepoort Korn met (links) schuur Willem Verhoeven en (rechts) huis Arie Pellikaan. Daarvoor lag de Ka naar de Noordeveldse Molen
120: Erepoort stoep Oude Straat bij boerderij Jos Verhoeven

De tweede huldiging had op 7 november 1936 plaats toen burgemeester Snijders zijn 40-jarig jubileum als secretaris herdacht.

121: Jubilaris poserend met zijn personeel en “de sterke arm” veldwachter Keller

Op die dag werd des voormiddags 9 ½ uur een openbare raadsvergadering gehouden, waarbij alle raadsliden present waren n.l. de heeren Joh. Van Balkom, A. Berm, H.F. van Daal, J.H.A.M. van Etten, A.C. Heesters, B.G. Koekkoek, A.W. Leegganger, M. Millenaar, G. van Rijswijk, A.A. van Vugt en P. van der Zouwen. De oudste wethouder, de heer J.H.A.M. van Etten, die de vergadering presideerde, begon met een welkom toe te roepen aan de vele aanwezigen in de fraai versierde raadszaal, waarna burgemeester Snijders met zijn echtgenoot Maria Johanna Antonetta de Witt, de zaal werden binnen geleid. Spreker beperkte zich tot de vertolking der gevoelens van den Raad en de burgerij, wier hartelijke gelukwensen hij overbracht en deelde daarbij mede, dat het H.M. de Koningin had behaagd om burgemeester Snijders te benoemen tot Ridder der Orde van Oranje-Nassau, waarop de spreker de gedecoreerde het eerekruis op de borst spelde, terwijl mevrouw dokter Van Vure aan Mevrouw Snijders bloemen aanbood.

Vervolgens werd het woord gevoerd door wethouder B.G. Koekkoek, die den jubilaris huldigde voor zijn correctheid en onvermoeiden ijver, welke hij steeds voor de gemeente had aan den dag gelegd. Maar dit niet alleen als secretaris, aldus spreker, maar ook als burgemeester en voorzitter van den Raad, waartoe hij tijdens de moeilijke mobilisatiejaren geroepen werd, toonde hij zich “de ware man op de ware plaats”: gedurende 21 jaren had Z.E.A. “met veel beleid en groote stuurkracht heel veel in het belang der gemeente weten op te brengen, waarop hij met voldoening mag terugzien. Spreker zegde verder dank voor de prettige samenwerking, welke de wethouders steeds hadden mogen ondervinden en voor de uitstekende wijze, waarop de vergaderingen door den jubilaris werden geleid. Hij hoopte, dat het werk van burgemeester Snijders ook in de toekomst nog rijke vruchten zou mogen afwerpen en de jubilaris daarvan nog vele jaren in gezondheid en voorspoed getuige moge zijn. Daarna huldigde nog het raadslid Berm den jubilaris namens de Raadsliden en sprak over diens tactvol beleid, en prees zijn noesten arbeid en hoe “hij steeds opklaring wist te brengen, ook wanneer er eens donkere wolken boven de gemeentelijke huishouding waren samen gepakt”. Na den burgemeester Gods zegen te hebben toegewenscht, eindigde spreker zijn enthousiaste rede met een “Lang zal hij leven.”

Ten slotte betuigde de jubilaris in zijn dankwoord allereerst H.M. de Koningin en Hoogstderzelver adviseurs voor de hooge onderscheiding, welke hem was te beurt gevallen, daarna verklaarde hij deze hulde en koninklijke

onderscheiding te aanvaarden, maar deze tevens ook als een huldinging aan allen, die hem in zijn werk gedurende de afgelopen veertig jaar gesteund hebben. Spreker is er trotsch op Nederlander te zijn en brengt eerbiedig dank aan God, die hem gezondheid en kracht schonk en hem in staat stelde, zijn vaderland in deze echt Nederlandsche gemeente gedurende veertig jaren als burgemeester en secretaris te dienen. Met de wensen, dat Gods zegen op de gemeente Dussen en op sprekers arbeid moge blijven rusten, besloot burgemeester Snijders zijn rede. Toen werd de Openbare Vergadering gesloten en volgde een receptie.

122: Jubilaris met echtgenote poserend met hun gasten op de trappen van het gemeentehuis

Maar Dussen's bevolking wenschte nog uiting te geven aan haar gevoelens door het aanbieden van een geschenk. Daartoe werd op 30 april 1937 des namiddags ten 3 ½ uur wederom in tegenwoordigheid van alle raadsleden een Openbare Raadsvergadering gehouden, waarin de voorzitter het woord verleende aan Mr. J.J.F.A.M. Ruijgrok die namens de feestcommissie den burgemeester zijn door Piet Slager geschilderd portret aanbood. De jubilaris aanvaardde zijn geschenk, maar verbond hier aan de voorwaarde, dat het een plaats zou vinden in de raadszaal van het nieuwe Gemeentehuis, zoodra het Dussensche kasteel zal zijn gerestaureerd en als Raadhuis in gebruik genomen. De Heer van Etten dankt nu op zijn beurt voor dit geschenk dat de Raad volgaarne aanvaardt. En hiermede was ook deze plechtigheid geëindigd.

123: Slotslide voor meer informatie

© Ton Lensvelt, Molenplantsoen 40, 4271 AH Dussen
tonlensvelt@wanadoo.nl

Afbeeldingen

1: Titelslide.....	2
2: Onderwerpen	2
3: De eeuwige strijd tegen het water	3
4: Kaart van het rivierengebied van vóór de Sint Elisabethsvloed.....	3
5: Ramaerkaart samengesteld in 1899 door Ir. J.C. Ramaer van Rijkswaterstaat.....	3
6: Afbeelding van 't Sluiske Hank	3
7: De Sint Elisabethsvloed	3
8: Gevolgen St. Elisabethsvloed in Land van Heusden en Altena	4
9: De zuidwesthoek van de Grote Waard bleef één gróót meer (reconstructiekaart getekend in 1565).....	4
10: De opgraving van Heeraartswaarde door Archiefkring Hank.....	4
11: Dit is Bruno, de stichter van de Kartuizerorde. Zijn standbeeld staat op de plek van het voormalige Raamsdonksveerse kartuizerklooster.	6
12: Dit is een pentekening van de “gespaarde” Lambertuskerk van Raamsdonk door Constatijn Huygens jr. (zoon van dichter Constatijn Huygens) gemaakt op 24 augustus 1673 toen hij als secretaris van de Oranjes stadhouder Willem III op diens tocht door Holland en Brabant vergezeld en waarvan hij een dagboek met tekeningen bijhield.....	7
13: Kaart uit midden-zestiende eeuw met daarop afgebeeld het brede Scheepdiep onder Dussen.	7
14: Eerste bedijkingen in het Land van Heusden en Altena (met bronvermelding)	8
15: Filips de Goede	8
16: De Genderensedijk met molen	9
17: Hier een overzichtskaart van de eerste bedijkingen in Het Land van Heusden en Altena... ..	9
18: Den Duyl met de Noordeveldse molen	11
19: Afgravingswerkzaamheden in Den Duyl van start	11
20: Verdere verwickelingen ná aanleg van de Kornsedijk in 1461	11
21: Kaart uit 1550 van het deels ondergelopen gebied met nieuwe aanwassen (kaart is in zuid-noord optiek getekend).....	12
22: Kaart van aanwassen uit 1550 waar de inbraak bij de Krekeldraai al is weergegeven ..	12
23: Pieter Sluyterkaart uit 1562 met aanwassen.....	13
24: De bedijking van de Nieuw Dussensche – of Zuid-Hollandse polder	17
25: De kaart zoals deze in 1669 werd opgemaakt (bewerking Paul Seesink).....	18
26: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank	21
27: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank	21
28: Drie foto's van de Oude Sluis (1699) in de Buitendijk te Hank	21
29: Reglement Zuidhollandsche Polder (copie Walter van Dortmont).....	23
30: Twee afbeeldingen van de watermolen in de Zuidhollandse Polder.....	23
31: Twee afbeeldingen van de watermolen in de Zuidhollandse Polder.....	23
32: Latere inpolderingen in Bergsche Veld of Biesbosch.....	24
33: Land van Heusden en Altena begin 18 ^{de} eeuw.....	24
34: Land van Heusden en Altena in 1771	24
35: Land van Heusden en Altena in 1799 (Duitse kaart)	24
35: Land van Heusden en Altena in 1798	24
36: Land van Heusden en Altena in 1818	24
37: De Biesbosch met gepland spaarbekken op Jannezand.	25
38: Polder de Biesbosch onder Dordrecht anno 2008	25
39: Video De inpoldering van den Biesbosch	25
40: PAUZE	27
41: Harry de Vries, joods slager/dichter uit Dussen.....	27
42: Foto van De Sluis rond de eeuwwisseling	27

43: Foto van De Sluis vrij kort nadat de nieuwe R.K. Kerk was opgeleverd (1894). Rechts ziet u nog juist een glimp van de bouwketen.	27
44: Ansichtkaart uit 1903 met als bijzonderheid dat deze gespiegeld is afgedrukt	27
45: Panorama van de Molenkade vanuit de kerktoren	27
46: Met beide benen terug op de grond, zag de Molenkade er zo uit. Rechts met fiets is Barendje Zetter, de slagersknecht van De Vries	27
47: Links van de Molenkade lag de Zandpad. Het water daartussen was de Dussensche Gantel	27
48: Dit zijn de bewoners van de Molenkade. De vrouw in het wit, rechts op de achtergrond, is Bella de Vries, een zuster van Harry	27
49: Links aan de Zandpad ziet u de woning van Kees Glas en daarachter die van Janus Reijnaers de touwslager. Rechts in de bocht van de Molenkade de klompenmakerij en bottelarij van de familie De Wit	27
50: Op deze foto poseert Harry in witte slagersjas	27
51: Foto Harry de Vries voor de slagerij	27
52: Kolenhandel en winkel van Jan van Engelen	28
53: Zes barakken met molen	28
54: Achter het bos lag het Kasteel verscholen.	28
55: Foto Harry de Vries en familie bij kasteel	28
56: Foto Harry de Vries	28
57: Portret vroeg twintigste eeuws Dussen	29
58: Café J.H. Kamp met Stalhouderij	29
59: Hotel De Zwaan met eigenaar Willem Heessels, zijn vrouw Anna van Iersel en hun kinderen Adriaan en Jan	29
60: Foto t.g.v. 40-jarig huwelijk van Willem en Anna Heessels-van Iersel uit 1922 genomen vóór de R.K. Kerk Dussen	30
61: Links Hotel Heessels, rechts de Ford A	30
62: Foto van Hotel Heessels van vóór 1907 toen de oorspronkelijke sluis nog intact was	30
63: Dorpsstraat aan de Sluis	31
64: Foto's van smit Van Gorp	31
65: Foto's van smit Adriaan Lensvelt	31
66: Foto van de smederij in huidige staat als monument	31
67: En een foto van het interieur met het originele vuur met blaasbalg	31
68: De smidse voorbij passeren we het huis van mevrouw van Dijk-van Nunen die links in de deuropening staat	31
69: Dorpsstraat met Simonis, Sprangers, op achtergrond rechts Van Dijk-van Nunen en Merx	31
70: Tekening Janus Simonis van de Hervormde Kerk in Dussen Binnen	32
71: Tekening Janus Simonis van de Zuideveldse molen	32
72: Tekening van Janus Simonis van Guido Gezelle	32
73: Dorpsstraat Sprangers met schuur en woning Schneider	32
74: Bakkerij Paes en zijn bureu	32
75: Bakkerij Paes richting Krekeldraai	32
76: Kinderen genoeg aan de Dorpsstraat, zoals deze foto toont	32
77: Kinderen genoeg aan de Dorpsstraat, zoals deze foto toont	32
78: Krekeldraai café en winkel van Louwke Vermeulen	32
79: Afgebrande boerderij van Konings, later De Lint	33
80: De Putte met huis/café van Hannes van Janboere	33
81: Foto's boerderij de Putte vroeger	33
82: Foto's boerderij de Putte nu	33
83: Foto van de onderwijzerswoning van de openbare jongensschool met katholieke inslag aan De Dijk	33
84: Foto van meester Vlam en z'n leerlingen aan de openbare jongensschool aan De Dijk ...	34

85: Hier een foto van de protestante school in Dussen Binnen.....	34
86: Foto van de R.K. Jongensschool in de Dorpsstraat.....	34
87: Boerderij van Honsewijk aan de stoep van de Oude Straat	36
88: De boerderij van Honswijck vroeger	36
89: Hedendaagse foto van de boerderij die thans als monument wordt aangemerkt	36
90: Van Honsewijk, een bestuurdersgeslacht in Dussen	36
90: Berkenhoeve in Zuidhollandsche Polder	38
90: Berkenhoeve met schuur	38
91: Boerderij van Jos en Jo Verhoeven-Hakkel	40
92: Hedendaagse foto van de boerderij die thans als monument wordt aangemerkt	40
93: Bakkerij en winkel van Bernard van Dijk.....	40
94: Boerderij van Toon van Dijk (van Brammen)	40
96: Hedendaagse foto van de boerderij van Van Kooten die thans als monument wordt aangemerkt	41
95: Het verdwenen geslacht Van Kooten uit Dussen.....	41
97: Casa Cara (dierbaar huis)	43
98: Casa Cara vandaag den dag aangemerkt als monument	43
99: Magazijn bij de Boomkwekerij van Het Oude Maasje aan de overzijde van weg.....	43
100: Fruitschuur naast Casa Cara, op de Schalkenwerf, welke thans als monument wordt aangemerkt	43
101: De boerderij van Willem van Dinteren	43
102: De Cleijhoeve die thans als monument wordt aangemerkt.....	43
103: Stael, een regententraditie in Dussen	44
104: Dit waren de zegels die door Adriaen Pieterszoon Stael en Pieter Adriaenszoon Stael werden gebruikt.....	44
105: Burgemeester met respect	47
106: Het huis van burgemeester Snijders in Dussen Binnen (op de plek van bungalow Toos Vorstenbosch).....	47
107: Mannen te paard in klederdracht.....	47
108: Nogmaals mannen te paard in klederdracht, maar nu allemaal	47
109: Versierde wagens	47
110: Aubade van schoolkinderen	47
111: De zingende kinderen willen best nog een keer op de foto.....	48
112: Erepoort (niet bekend waar).....	48
113: Erepoort Korn bij boerderij Toon van Krimpen (links) en café Harten Aas (rechts) van Louwke Vermeulen	48
114: Erepoort Rommegat bij huis C. Verbunt (links) en P. van Mierlo (rechts)	48
115: Erepoort Krekeldraai bij huis (rechts) van voerman Hannes de Rooij (de Thor) en Hannes Sagt (links)	48
116: Erepoort Korn met (links) schuur Willem Verhoeven en (rechts) huis Arie Pellikaan. Daarvoor lag de Ka naar de Noordeveldse Molen	48
117: Erepoort stoep Oude Straat bij boerderij Jos Verhoeven.....	48
118: Jubilaris poserend met zijn personeel en “de sterke arm” veldwachter Keller	48
119: Jubilaris met echtgenote poserend met hun gasten op de trappen van het gemeentehuis	49
120: Slotslide voor meer informatie.....	49